

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A HUN-REN BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2024

LXVI. ÉVFOLYAM

4. SZÁM

Tóth Richárd

A rómaiság képzete a Karoling-korban
a keresztiségi szertartások tükrében

Bocsi Zsófia

A csókakői váruradalom vértesi falvai a középkorban

Fóti Miklós

Zülfikár bég, egy hódoltsági határbég-dinasztia harmadik nemzedéke

Angyal Béla

Az 1945. januári magyar fegyverszüneti egyezmény
és a csehszlovák emigráns kormány

Pócs Nándor

Ukrán nemzeti radikalizmus – magyar szemmel (1918–1945)

Váradi Natália

A történelmi egyházak helyzete Kárpátalján
az 1956-os forradalom idején

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, ZAHORÁN CSABA
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, BRANKO OSTAJMER, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA,
SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,
VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@abtk.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézírataikat
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,
amely honlapunkon érhető el:*

<http://www.tti.abtk.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>

A 2024-es évfolyam megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatja

Nemzeti
Kulturális
Alap

ISSN 0040-9634

TARTALOMJEGYZÉK

LXVI. évfolyam, 2024. 4. szám

TANULMÁNYOK

- Tóth Richárd** A rómaiság képzete a Karoling-korban
a keresztiségi szertartások tükrében 493
- Bocsi Zsófia** A csókakői váruradalom vértesi falvai a középkorban.
Veleg és Sárkány 505
- Fóti Miklós** Zülfikár bég, egy hódoltsági határbég-dinasztia
harmadik nemzedéke történetéhez 525
- Angyal Béla** Az 1945. januári magyar fegyverszüneti egyezmény
és a csehszlovák emigráns kormány 543
- Pócs Nándor** Veszedelmes viszonyok a véres övezetben.
Ukrán nemzeti radikalizmus – magyar szemmel (1918–1945) 567
- Váradi Natália** A történelmi egyházak helyzete Kárpátalján
az 1956-os forradalom idején 603

A TÖRTÉNELMI EGYHÁZAK HELYZETE KÁRPÁTALJÁN AZ 1956-OS FORRADALOM IDEJÉN

VÁRADI NATÁLIA

.....
THE SITUATION OF HISTORIC CHURCHES IN TRANSCARPATHIA
DURING THE HUNGARIAN REVOLUTION OF 1956

Churches and faith play an important role in the life of different nationalities and individual. During the Soviet period in Transcarpathia the churches were persecuted and different religions disturbed communist atheism merely with their existence. One of the main goals of the all-powerful, dictatorial Soviet communist leadership was to reduce the number of believers, to make the activities of churches impossible, or at least to limit them. This study deals with the situation of priests and churches during the Hungarian revolution of 1956.

Keywords: Transcarpathia, religion, atheism, priests, Soviet oppression and repression.
.....

Kárpátalja egyházainak sorsa a szovjet rendszerben

Kárpátalja lakói túlnyomórészt hitüket gyakorló, vallásos emberek voltak. A szovjet időszakban az egyházak létükkel is zavarták a kommunista ateizmust. A teljhatalmat élvező szovjet vezetés egyik legfőbb célja a hívők számának csökkentése, az egyházak tevékenységének ellehetetlenítése, korlátozása volt.¹

Az egyházak megroppanása azonban már a szovjethatalom kezdete előtt megindult. A Vörös Hadsereg bevonulása előtt, 1944 nyarán megkezdődött a hivatalnokok, tisztviselők, tanárok, vasúti tisztek, egyházi vezetők elköltözése a vidékről.² Ennek következtében a több mint száztagú református lelkészi kar 1944 végére kevesebb mint felére

---

Váradi Natália, docens, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék.

- 1 P. Bohán Béla SJ: Adalékok a szatmári egyházmegye 20. századi történetéhez. (Ahogy írásokból és saját tapasztalatomból láttam.) *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 19 (2007) 3–4. sz. 113–142.
- 2 Fodor Gusztáv: Kárpátalja szovjetizálásának hatásai a Kárpátaljai Református Egyház életére 1944–1954 között. In: *Szovjet fogságba hurcolt reformátusok a Kárpát-medencében*. Szerk. Erdős Kristóf – Kiss Réka – Zila Gábor. Debrecen, 2017. (RKK Könyvek) 181–182.; Móricz Kálmán: *Kárpátalja Sorsfordulói*. Bp., 2001. 140.

csökkent.³ Más források szerint száz lelkészből negyvenen menekültek el.⁴ Hasonló sorsra jutott minden más felekezet is.

1944 októbere és 1946. január 22. között a terület neve *Zakarpatszka Ukraina*, azaz Kárpátontúli Ukrajna volt. Az 1944. november 19-én, Munkácson összehívott első kárpátaljai pártkonferencián megalapították a Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártját,⁵ kiáltották Kárpátontúli Ukrajna függetlenségét, határozatot fogadtak el „Kárpátontúli Ukrajna újraegyesítéséről Szovjet-Ukrajnával” – annak ellenére, hogy az sohasem képezte Szovjet-Ukrajna részét. Kárpátontúli Ukrajna Népi Bizottságainak Első Kongresszusán, 1944. november 26-án, Munkácson, manifesztumot adtak ki Kárpátontúli Ukrajnának Szovjet-Ukrajnával való „újraegyesítéséről”,⁶ kifejezve szándékukat, hogy kilépnek Csehszlovákia kötelékből. Megválasztották Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsát mint az egyetlen központi hatalmat.⁷ A Néptanács 1944. december 5-én megjelent rendelete kimondta Kárpátontúli Ukrajna kiválását a Csehszlovák Köztársaságból.⁸

1944 őszén, a régió szovjet ellenőrzés alá kerülése után a párhatalomnak való teljes kiszolgáltatottság, a magyar és a német etnikumú lakosság meghurcolása, a senkit nem kímélő tisztogatás, valamint a különböző politikai és gazdasági intézkedések, mint például a kolhozosítás, az egyházellenesség, az erőszakos oroszosítás, a magántulajdon megszüntetése a kárpátaljai magyar lakosság mindennapjainak részévé vált. Mivel a helyi közösségek számos kihívással néztek szembe, sokan kényszerültek arra, hogy elhagyják otthonaikat. Akik mégis maradtak, azok kénytelenek voltak alkalmazkodni a megváltozott körülményekhez.

1944 novemberétől kezdve a kárpátaljai magyarok és németek etnikai alapon történő megtorló intézkedések áldozatai lettek.⁹ Az etnikai tisztogatások legsúlyosabb megnyilvánulása az úgynevezett háromnapos „málenkij robot” volt. A levéltári források között számos lista szerepel az elhurcoltakról, amit 1945-ben állítottak össze, településenként. A listáknak ilyen címet adtak: „Azon állampolgárok névsora, akik a különböző katonai fogoly- és munkatáborokban vannak Beregszász¹⁰/Munkács¹¹/Ungvár¹²/Huszt¹³ városából/

3 Horkay Barna: *A Keleti Baráti Kör. Képek a kárpátaljai ébredésből*. H. n., 1998. 207.

4 Gulácsy Lajos: A Kárpátaljai Református Egyház. *Evangéliumi Hírnök* [Az Ungvári Református Egyház Lapja] 2003. május 5.; Gulácsy Lajos: A kárpátaljai református egyház múltja és jelene. In: *Útközben. Tanulmányok a kárpátaljai magyarságról*. Szerk. Kacsur Gusztáv. Ungvár, 1998. (Változó Világ) 45.

5 *Kárpátalja évszámokban, 1867-2010/ХРОНІКА ЗАКАРПАТТЯ 1867-2010*. Összeáll. Vehes Mikola et al. Ungvár, 2011. (Studia Regionalistica 3) 119.

6 Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (= KTÁL) F. P-14. op. 1. od. zb. 1. 2.

7 Uo. zb. 12. 1-2.

8 Uo. zb. 13., zb. 1. „a”. 6.

9 Uo. zb. 8. 1., zb. 11. 1-11., zb. 52. 1-10., zb. 113. 1-14., zb. 133. 1-19., zb. 168. 1-2.

10 Uo. zb. 216. 1-32.

11 Uo. zb. 217. 1-9.

12 Uo. zb. 218. 1-132.

13 Uo. zb. 219. 1-14.

Nagybereznai¹⁴/Nagyszőlősi¹⁵ körzetből” stb. Máig nem tudjuk pontosan a kárpátaljai internáltak számát. A kutatások jelenlegi állása szerint körülbelül 30 ezer fő lehet.¹⁶

Kárpátalján szinte minden református magyar nemzetiségű, márpedig a magyarok „bűnös népnek” számítottak a szovjethatalom szemében, így a málenkij robot alapjaiban rázta meg a református közösségeket, mély sebeket hagyott a társadalomban és hosszú távú következményekkel járt, hiszen 15–20 ezer munkaképes református egyháztag deportálására került sor.¹⁷ Hasonló módon más felekezetek papjait is mint a „szovjet nép ellenségeit” bebörtönözték és akár 25 évre is elítélték.¹⁸

1944. december 5-én megkezdődött a tömeges szekularizálás, amely során hivatalosan is szétválasztották az egyházat az államtól. Az 1944–1945-ös tanévben már csak heti egy hittanórát engedélyeztek, ami jelentősen korlátozta a vallásos nevelést.¹⁹ A csehszlovák és a magyar uralom alatt is állami anyakönyvvezetés volt Kárpátalján, a szovjet törvények átvételével azonban ennek új formáját vezették be.²⁰ A vallás szabad megválasztásáról elnevezésű határozatot 1945. április 5-én fogadták el, amivel azt ösztönözték, hogy a hívek térjenek át a pravoszláv hitre.²¹ Az 54. számú, Az egyházi vagyon használatáról dekrétum kimondta, hogy az egyházak minden ingó és ingatlan vagyona átment a hívek tulajdonába, azaz államosítva lett.²²

A Néptanács Ungváron 1945. április 20-án elfogadott határozatával létrejött A kultuszok ügyeit irányító hivatal, Petro Lintur vezetésével.²³ Az ugyanezen a napon kiadott 58/1945. számú, Az iskolák államosításáról dekrétum értelmében az ifjúság nevelése és oktatása Kárpátontúli Ukrajnában állami feladat lett, a végrehajtó hatalom a Néptanács közoktatási megbízottjának kezében összpontosult.²⁴ A papi szemináriumok kivételével az egyházi iskolák a falvak és a városok fennhatósága alá kerültek, minden tanintézetet

14 KTÁL F. P-14. op. 1. od. zb. 221. 1–2.

15 Uo. zb. 222. 1–207.

16 Dupka György: *Egyetlen bűnük magyarságuk volt. Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól (1944–1946)*. Ungvár–Bp., 1993. 286.; Molnár D. Erzsébet: *A kommunista rezsim jogsértései Kárpátalján (1944–1953)*. In: Molnár D. Erzsébet et al.: *Küzdelem a megmaradásért. A kárpátaljai magyar közösség (1944–2022)*. Bp., 2023. 23.

17 Fodor Gusztáv: *A Kárpátaljai református egyház élete a sztálini egyházpolitika szorításában*. In: *A kommunizmus áldozatai, rehabilitációs alternatívák Kelet-Közép-Európában. Nemzetközi tudományos konferencia. Beregszász, 2015. november 20–21*. Szerk. Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István. Beregszász, 2016. 180.

18 *Koncepciók perek magyar elítéltejei. A sztálinizmus áldozatainak emlékkönyve 1944–1957*. Szerk. Dupka György. Bp.–Ungvár, 1993. 47.

19 Botlik József: *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997)*. Bp., 1997. 276.

20 Oficinszkij Román: *A szovjet időszak sajátosságai Kárpátalja történetében*. In: *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra*. Főszerk. Fedinec Csilla – Vehes Mikola. Bp., 2010. 288.

21 Вісник Народної Ради Закарпатської України. [Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye] Ungvár, 1945. április 15. KTÁL F. P-14. op. 1. od. zb. 1. „a” 90.

22 Вісник Народної Ради Закарпатської України. Ungvár, 1945. május 1. Uo. 113.

23. Uo. 115.

24 Fedinec Csilla: *Fejezetek a kárpátaljai magyar közoktatás történetéből (1938–1991)*. Bp., 1999. (Officina Hungarica 8) 38.

államosítottak.²⁵ A pedagógusok állami alkalmazottak lettek.²⁶ A hitoktatást betiltották. Aki a törvényt megszegte, kemény következményekkel számolhatott. „A kultusz szolgáltatában álló személyeket, akik gyermekeket szerveznek csoportokba hittan tanulmányozása céljából, büntetőfelelősség alá kell vonni a szovjet törvények teljes szigorával!” – követelte Mihajlo Raszputyko, a Vallási Kultuszok Ügyei Tanácsa Kárpátalja megyei megbízottja Dmitro Csopejtől, a megyei főügyésztől, 1957. szeptember 10-én.²⁷ Ennek ellenére számos helyen folyt egyházi nevelés a teljes szovjet időszakban.²⁸

Az ateista nevelés egyik sajátos formája volt az egyéni foglalkozás azokkal az iskolás gyerekekkel, akik vélelmezetten erősen vallásos családból származtak. A pedagógusoknak a tanórákon állandó feladata volt, hogy az egyházakat haladás- és tudományellenes színben tüntessék fel.²⁹ Tanító, tanár, egyenruhás vagy vezető beosztású személy nem járhatott templomba. Az iskolákban folyó egyházellenes propagandamunkáról meghatározott időnként be kellett számolnia az iskolavezetésnek. Szinte minden tantárgy oktatásánál be kellett olvasztani az ateizmust a tananyagba.³⁰

1945. június 29-én a csehszlovák és szovjet kormány Moszkvában szerződést írt alá, amelynek értelmében Kárpátalja átkerült a Szovjetunióhoz.³¹ 1945. november 22-én Csehszlovákia ideiglenes nemzetgyűlése, november 27-én pedig a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége ratifikálta a dokumentumot. Kárpátalját a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége 1946. január 22-től az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság (= USZSZK) egyik megyéjévé alakította át, Kárpátontúli Terület néven. Ezzel a terület a szovjet közigazgatási rendszer részévé vált a Szovjetunió összeomlásáig, azaz 1991-ig.³² Az USZSZK Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének rendelete értelmében már 1946. január 24-től a területen az USZSZK törvényei léptek életbe.³³ Azonnal szigorodott a vallási közösségek tevékenységeinek a korlátozása. Megszűnt a lelkeszek számára korábban folyósított állami segítség. A gyülekezetek teljes vagyonfosztása és a tagok általános elszegényedése komoly kihívást és próbatételt jelentett.³⁴

1946. január 24-től életbe lépett A lelkiismereti szabadságról, az egyházi és vallási közösségekről című dekrétum. Ezután két hivatal ellenőrizte az egyház tevékenységét Kárpátalján, az Orosz Pravoszláv Egyház Ügyeinek Tanácsa Kárpátaljai Területi Hivatala, Petro Lintur vezetésével és a Vallási Kultuszok Ügyeinek Tanácsa Kárpátaljai Területi

25 Вісник Народної Ради Закарпатської України. Ungvár, 1945. május 1. KTÁL F. P-14. op. 1. od. zb. 1. „a” 115., F. P-2595. op. 1. od. zb. 4. 33.

26 KTÁL F. P-14. op. 1. od. zb. 598. 1–12.

27 Центральний державний архів вищих органів влади та управління України [Ukrán Legfelsőbb Hatóságok és Közigazgatási Hivatalok Központi Állami Archívuma] (= ЦДАВОУ) F. 4648. op. 4. od. zb. 214. 74.

28 KTÁL F. 454. op. 7. ed. hr. 4. 100–114.

29 Oficinskij: A szovjet időszak sajátosságai Kárpátalja történetében, 288.

30 KTÁL F. 1. op. 1. delo Nr. 3485. 130–134.

31 KTÁL F. P-14. op. 1. od. zb. 13. 1–2.; Vida István – Zseliczky Béla: Az 1945. június 29-ei szovjet–csehszlovák szerződés Kárpátaljáról. *Külgügyi Szemle* 3 (2004) 1–2. sz. 252.

32 Botlik: *Hármas kereszt alatt*, 276.; Oficinskij: A szovjet időszak sajátosságai Kárpátalja történetében, 217.

33 Fedinec Csilla: Az 1944–1945. tanév a kárpátaljai iskolákban. *Acta Hungarica. Az Ungvári Hungarológiai Központ Folyóirata* 4–5 (1993–1994) [1997] 135.

34 Fodor: A Kárpátaljai református egyház élete a sztálini egyházpolitika szorításában, 181.

Hivatala Szergij Ljamin-Agafonov irányításával. Ez utóbbihoz tartozott a református, római-katolikus, görögkatolikus egyház igazgatása.³⁵

Az egyházakat nem tekintették jogi személynek. A templomok és azok melléképületei az állam tulajdonát képezték. Az egyházi iskolákból, zárdákból, a plébániákról, lelkész-lakokból az ott lakó személyeket kiköltöztették. A lelkészek, papok több helyen albrletben húzták meg magukat. Az egyházközösségeknek az államtól kellett bérbe venniük a saját templomaikat, emellett különféle adókat szabtak ki rájuk.³⁶ Ha elmaradt az adófizetés, a templomot bezárták.³⁷ Általános jelenséggé vált, hogy a templomokat ateista múzeumná, tornateremmé, klubbá, raktárrá, műhellyé alakították át. A római katolikus egyház ingatlanjaival ez főleg 1956–1962 között történt meg.³⁸

Több falu küzdött a temploma bezárása ellen, mint ahogyan azt az alábbi forrásrészlet is bizonyítja:

„... senki nem figyelt oda, hogy a bezárt mátyfalvai templom tovább működött, iratok, regisztrálás nélkül, ennek a helyi vezetők – kolhozelnök és tanácselnök, párttitkár – hanyagsága az oka [...] Azon a napon, mikor leltárba vették volna a javakat, a húszas tanács tagjai riasztották a népet, akik fenyegetőzni kezdtek. A tömeget azzal nyugtatták, hogy a javakat csak biztonságba helyezik a templom sorsának tisztázásáig [...], amikor le akarták szedni lángvágóval a harangot, az egyik hívő félreverte azt és a hívők megakadályozták a harangok levételét [...] Meg kell erősíteni a helyi pártszervezetet és felelősségre vonni az ellenkezőket, a templomot be kell zárni és kulturális helyiséggé kell átalakítani...”

Olvasható Viktor Belouszov, az Ukrán Kommunista Párt (= UKP) Kárpátaljai Megyei Bizottsága propaganda és agitációs osztályának vezetője, 1959 szeptemberében az UKP Kárpátaljai Megyei Bizottsága első titkárának, Pilip Scserbáknak tett jelentésében.³⁹

A szovjet vezetőség súlyos terheket, korlátozásokat és elnyomást gyakorolt az egyházra és híveire, megnehezítve ezzel a vallásos életet és a hitközösségek működését, ugyanakkor amikor szüksége volt a nép támogatására politikai céljai elérése érdekében, kihasználta és felhasználta azokat. Jó példa erre a következő részlet az egyik egyházi körlevélből:

35 A Vallási Kultuszok Ügyeinek Tanácsa kárpátaljai területi megbízottja a tárgyalt időszakban Szergij Ljamin-Agafonov (1946–1947), Mihail Raszputyko (1948–1959) volt. Az Orosz Pravoszláv Egyház Ügyeinek Tanácsa kárpátaljai területi megbízottjai pedig Petro Lintur (1946–1947), Iván Romer (1947. március – 1948. március), Grigorij Pancsenko (1948. március – 1948. július), Anton Sersztyuk (1948–1960) voltak. KTÁL F. P-1490. op. 4d. szpr. 2. 11.

36 *Élő történelem. A Sztálini haláltáborok túlélőinek vallomásai 1944–1957.* Szerk. Dupka György. Ungvár–Bp., 1993. 39.; P. Bohán: Adalékok a Sztálini Egyházmegye 20. századi történetéhez, 113–142.

37 *Koncepciók perem magyar elítéltejei*, 39.

38 Majnek Antal: A Kárpátaljai római katolikus egyház története. In: *Útközben*, 55.

39 KTÁL F. 1. op. 1. delo Nr. 3485. 97–99.

„... Valamennyi Református Egyház Elnökségének! Mindnyájunk előtt ismeretes, hogy március 8-án a Szovjet Békevédelmi Bizottság Plénuma elfogadta a Béke-Világtanács bécsi felhívását és elhatározta, hogy április 1-vel megkezdi a Szovjetunióban az aláírásgyűjtést. Ez azt a célt szolgálja, hogy világszerte szüntessék be az atomfegyverek gyártását és kérik annak betiltását. Az atomenergiának békés célokat és az emberiség haladását kell szolgálnia. A felhívás elítéli a párizsi szerződést, Nyugat-Németország felfegyverzését és bármely részről jövő háborús provokációkat. Felkérem lelkipásztor Testvéreimet, az egyházak Elnökségét, az összes Hittestvéreimet, hogy a felhívást tegyék magukévá és egyakarattal a béke ügyének megvédése és szolgálatába állva, írják alá a Békevédelmi Bizottság által kibocsátott békeíveket! Meg vagyok győződve arról, hogy a világon élő, békeszerető, több milliós béketábor hívei összefognak, akkor a Világbéke ügye győzni fog! /Szószékről kihirdetendő/...” – Kérte híveit a hatóságok utasítására Gencsy Béla református püspök.⁴⁰

A bebörtönzött papok helyébe csak a városokba küldtek új papokat, a kápláni helyek megszűntek. A templomokon kívüli nyilvános, vallásos cselekményeket, mint például a búcsújárást, a körmeneteket, a konfirmálást, betiltották.⁴¹ A tiltás ellenére megtartották azokat, amiről több tucat levéltári dokumentum árulkodik a helyi levéltárakban, ezekhez hasonlóak: „A Beregszászi járásban található Beregújfaluban Györke István református lelkipásztor 1956 őszén a konfirmációra készülő fiatalokból egy szakkört hozott létre, hittan tanulása céljából, amibe néhány Komszomol tagot is bevont”⁴² – jelenti 1957. december 10-i beszámolójában Raszputyko.

„... Az egyházzal kapcsolatos nyomozás során kiderült, hogy az egyházzellenes nevelés a járásban nagyon alacsony színvonalon van. Nagymuzsalyban, Nagybakoson és Macsolán 1957-ben a római katolikus papok bérmálásra készítették a gyerekeket. Dédában az iskolásokat konfirmációra készítették, akik le is konfirmáltak. Újfaluban 1958-ban az egész hetedik osztály konfirmált, köztük komszomolisták is. Beregszászon a zsidók fejtenek ki aktív tevékenységet [...] Hasonló jelentések már vannak más falvakból is [...] A kommunista vezetésnek ezekre a kártékony cselekvésekre jobban oda kell figyelnie [...] Több faluban a húszas tanács tagjai között vannak a kolhozok csoportvezetői, akik a templomok számára adományokat adnak a kolhozból [...] Tudomásunkra jutott, hogy a dédai pap lányának, aki egyébként a kolhoz elnökének a felesége, a mi kommunista kolhozelnökünk hamis igazolást állított ki arról, miszerint a nő a kolhozban dolgozott 1956–1957 között, azért, hogy az bejusson a Munkácsi Tanítóképzőbe [...] Nem elhanyagolható tényező az sem, hogy nagyon sok iskolában papok, ellenforradalmárok, kulákok stb. sarjai tanítanak...”⁴³

40 Felsőbbhatósági rendeletek. 1955. március 22. KTÁL I.10. C.

41 Felsőbbhatósági rendeletek. 1957. február 4. Kárpátaljai Református Egyházkerület Levéltára (= KREKL) F. I. 10. C.

42 ЦДАВОУ F. 4648. op. 4. od. zb. 214. 96–103.

43 KTÁL F. 17. op. 7. od. zb. 36. 21.

„... Gencsy elmondta, hogy találkozott a Beregszászi járásban található Nagyberg lelkészével, Ruzskával, aki tájékoztatta őt arról, hogy a beregújfalui és a kigyósi lelkészek, Györke és Huszti járják a falut és a hívek otthonában a fiataloknak konfirmációt tartanak. Gencsy azt mondta, hogy nyilvánvaló, hogy Huszti és Györke a lágerből visszatérve szeretné feléleszteni a »keleti testvérek«⁴⁴ tevékenységét. Azt tanácsoltam Gencsnynek, hogy ellenőrizze ezeket az információkat, és ha azok valósnak bizonyulnak, tiltsa meg nekik, hogy a hívek otthonaiban, vagy a templomokban a fiatalok körében tevékenykedjenek, vallási foglalkozásokat tartsanak. Amennyiben nem engedelmesskednek, felvetjük, hogy töröljék őket a regisztrált lelkészek közül...»⁴⁵

Olvashatjuk Raszputyko jelentésében, melyet Vladimír Gosztyevnek, a Vallási Kultuszok Ügyei Tanácsa megbízott elnökének 1956. november 16-án írt.

A terménybeszolgáltatás a papokra és lelkészekre is vonatkozott, akiknek alig volt földjük és állami fizetést sem kaptak, ezért államkölcsonhöz folyamodtak. Nagyon sok pap kopott ruhában és elnyűtt cipőben járt. Ha a község megszavazta, akkor minden 18 éven felüli egyháztag egy napi, kolhozban kapott fizetését odaadhatta a lelkésznek. Ez nem volt nagy összeg, de még így sem szavazták meg mindenhol az ínséges idők miatt.⁴⁶

A templomok pénzkezelését teljesen kivették a papok kezéből és az állam által megbízott személyek, az úgynevezett „húszas tanács”⁴⁷ kezébe adták át, akik az elszámolásokat is végezték. Ők ellenőrizték a templomok irattárait, az aktívabb egyházi személyeket megfigyelték, kiválasztották a számukra megfelelő embereket, akik később végrehajtották utasításait és jelentéseket tettek a hívőkről, egyházi személyekről, valamint arról, hogy a mise/istentisztelet alatt miről beszélt a pap/lelkész.⁴⁸

44 A cseh éra idején, 1936-ban a Kárpátaljai Református Egyházon belül egy ébredési mozgalom vette kezdetét, ami Keleti Baráti Kör néven vált ismertté. Tagjai kezdetben lelkészek, egyházi munkások, tanítók voltak, akikhez később sok egyszerű gyülekezeti tag is csatlakozott. A mozgalom célja elsősorban az volt, hogy öntudatos hitre nevelje a református vallásúakat. Tagjai részt vettek ifjúsági egyesületek és bibliaiskolák szervezésében, a betegek, szegények és rászorulóknak megsegítésében. A Baráti Kör megosztotta a református egyházat, egyesek támogatták, mások elleneztek a mozgalmat. 1944 után sem az állam, sem a hivatalos egyházi vezetés nem nézte jó szemmel a Keleti Baráti Kör tagjainak „túlbuzgóságát”. Emiatt 1947-ben betiltották a mozgalmat, és 1947–1949 között két hullámban Szibériába deportálták számos tagját. Orbán Marianna: Ébredési mozgalom a Kárpátaljai Református Egyházban (1936–1947). In: *Acta Beregsasiensis. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve*. VIII/2. Szerk. Soós Kálmán et al. [Ungvár,] 2009. 239.

45 A forrásban szereplő Ruzska Bertalan Nagyberg (1950–1957), Györke István Beregújfalu (1956–1959), Huszti Béla Kigyós (1956–1969) református lelkésze volt. KTÁL F. P-195. op. 12. od. zb. 41. 110–111.

46 Körlevelek. 1961. december 4. KREKL F. I. 10. C.

47 A szovjet rendszerben, 1947-től 1990-ig a református egyházi döntéshozatalban a hagyományos vezetés elvesztette fő szerepét, mivel megszüntették a presbitériumot és a gondnoki tisztséget, helyette egy úgynevezett húszas tanácsot kellett választani a gyülekezet irányítására, melynek élén az elnök állt, akit általában a hívek kurátornak neveztek. A tisztségviselők kijelölése a Vallási Kultuszok Ügyei Tanácsához tartozó regionális szervek jóváhagyásával történt. Horváth László: *A benei református gyülekezet története*. [Bp.–Beregszász,] 2001. 72.; Szabó Ágnes: *A Kárpátaljai Református Egyházkerület revitalizációja 1989–1998 között*. In: *Terek, intézmények, átmenetek*. Szerk. Fedinec Csilla. Bp., 2015. (A Balassi Intézet Márton Áron Kutatói Szakkollégiumának Évkönyve 8) 217.

48 *Koncepciók perек magyar elitélteji*, 99.

Az egyházaknak, meghatározott időközönként, általában félévente, de előfordult, hogy gyakrabban is kimutatást kellett készíteni különböző, az egyházzal kapcsolatos eseményekről, pénzügyekről, így például arról, hogy:

- a húsvéti istentiszteleten mennyien voltak templomban,
- vasárnapokon mennyi a templomlátogatók száma,
- mennyi az egyház bevétele és kiadása,
- mennyi az úrvacsorázók száma,
- hány keresztelés, esketés, temetés volt,
- mennyi a lelkész jövedelme,
- mennyi a kántor, az orgonista jövedelme,
- az egyház milyen összeget küldött be járulékként,
- az egyház mennyit költött külföldi útiköltségre,⁴⁹
- van-e orgona vagy harmónium a templomban,
- a kántor neve, utóneve, apja neve, mely anyaegyházban szolgál állandó jelleggel,⁵⁰
- biztosítva van-e a lelkész családjának a létminimuma,
- mennyi államkölcsonkötvény van az egyház birtokában,⁵¹
- megkapja-e a lelképásztor a lelkészt megillető szabadságpénzt, amelynek kifizetését az egyházkerület rendelte el⁵² stb.

Külön kimutatást kértek a szentelési ünnepségről, ehhez bekérték az ünnepségről felvett jegyzőkönyvet is,⁵³ valamint a templomrenoválásokról, feltüntetve a kiadások pontos összegét.⁵⁴ Pénzt semmire nem adtak, sőt, ahogy csak tudták, akadályozták a renoválást, például nem adták ki a szükséges hivatalos engedélyeket, de a helyi lelkész feladata volt, hogy különböző adományokból, a „nép pénzén” újraépíttesse azokat. Ha az épületet életveszélyesnek tartották, bezárták. Meghatározott időnként fel kellett értékelni a templomot és annak vagyonát,⁵⁵ valamint adatokat kellett szolgáltatni a lelkészről (általános képzettsége, van-e lelkészi végzettsége, hol dolgozik, szolgálati ideje), a húszas tanács tagjairól (név, apja neve, egyházi tisztsége, születési év, születési hely, lakhely, munkahely, munkabeosztása, nemzetisége, állampolgársága, volt-e elítélve).⁵⁶ A kimutatásokat általában a lelkész, az egyházelnök, titkár, pénztáros, gondnok írta alá.⁵⁷ Ha az nem készült el és nem került be a püspöki hivatalba a meghatározott időre, akkor a lelkésznek személyesen kellett elvinni azt a vallásügyi hivatalnokhoz.⁵⁸

49 Körlevelek. 1964. november 27. KREKL F. I. 10. C.

50 Körlevelek. 1963. október 28. Uo.

51 Igazgatási iratok. 1957. február 4. Uo.

52 Körlevelek. 1967. augusztus 28. Uo.

53 Igazgatási iratok. 1956. február 20. Uo.

54 Felsőbbhatósági körlevelek. 1957. január 29. Uo.

55 Igazgatási iratok. 1959. május 27. Uo.

56 Igazgatási iratok. 1958. április 16. Uo.

57 Körlevelek. 1961. november 24. Uo.

58 Körlevelek. 1965. december 3. Uo.

Az egyháznak minden díjat, biztosítást⁵⁹ időben be kellett fizetnie, miként az egyház-kerületnek járó fenntartási járulékokat is.⁶⁰ A befizetendő díjak mindig nagyon magasak voltak, amit az egyházak csak nagyon nehezen tudtak befizetni, ezért a hívekhez fordultak segítségért, támogatásért. Ha az adófizetés elmaradt, a templomot nagyon rövid időn belül kulcsra zárták.⁶¹ Házról házra járva semmilyen gyűjtést nem volt szabad végezni. „A hívek az önkéntes adományokat vagy a templomba vigyék fel, vagy pedig vigyék be, vagy küldjék be az egyház pénztárnokának, mert más személy nem vehet fel az egyház fenntartására pénzadományt.”⁶²

A vallásügyi meghatalmazott az egyházak leltárait és minden egyéb dokumentumot orosz nyelvű fordításban követelt, orosz nyelvű szakember hivatalos fordításában, aki egyházként 15 rubel munkadíjért készítette el azokat. Amennyiben az egyháznak nem volt pénze a fordíttatásra, és a lelkész magyar nyelven küldte meg a hivatalos iratokat, azt a püspök visszaküldte. Gyakran előfordult, hogy emiatt büntetési díjat szabtak ki az egyházra.⁶³

A párttitkárokat arra kötelezték, hogy valamennyi településen ateista propaganda-előadásokat tartsanak.⁶⁴ Ha az egyházi vezetőket külföldi egyházi konferenciákra hívták meg, a költségeket az egyházközségeknek kellett állniuk, amennyiben engedélyt kaptak a kiutazásra. Ilyenkor az egyházfő körlevélben fordult valamennyi egyházközséghez, hogy azok támogassák a konferencián való részvételt.⁶⁵ Hazatértük után egy-egy nagyobb templomban beszámoltak az adott konferencián elhangzottakról. A beszámolóra meghívtak minden lelkészt.⁶⁶ Ha külföldi delegáció érkezett, annak a költségeit is az egyházaknak kellett állnia.⁶⁷

Az USZSZK Állambiztonsági Hivatala⁶⁸ kárpátaljai nyomozó részlege a papokat, lelkészeket állandóan megfigyelte, adatokat gyűjtött róluk és jelentéseket küldött a Vallási

59 Igazgatási iratok. 1958. január 10. KREKL F. I. 10. C.

60 Igazgatási iratok. 1959. október 19. Uo.

61 *Koncepciók perек magyar elítéltejei*, 39.

62 Igazgatási iratok. 1964. szeptember 25. KREKL F. I. 10. C.

63 Igazgatási iratok. 1957. február 14. Uo.

64 „... Fontos elmondani, hogy az ateista jellegű propaganda előadások a falvakban ritkák, néhol teljesen elmaradnak. A párttitkároknak, helyi vezetőknek meg kéne érteniük, hogy komoly vallásellenes küzdelem nélkül az emberekből nem fog kihalni a vallás [...] növelni kell az ateista kiadványok számát a könyvtárakban [...] felhozni a vallásellenességet a gyűléseken, [...] széles ateista propagandát kell folytatnunk [...]. Rosszul működnek az anyakönyvi hivatalok, ezért a fiatalok a templomba mennek házasodni [...]. A vallásellenességet úgy kell tekintenünk mint a párt nagy alapkérdését és ügyét [...]. Az egyházat likvidálni kell az államból...” Részlet Kormos V. I., a nagyszőlősi járási pártbizottság titkára 1957. március 12-i beszámolójából. KTÁL F. 454. op. 7. ed. hr. 6. 63.

65 Igazgatási iratok. 1961. május 13. KREKL F. I. 10. C.

66 Körlevelek. 1965. július 9. Uo.

67 Körlevelek. 1966. június 24. Uo.

68 УМГБУ УССР = Управление Министерство Государственной Безопасности Украинской Советской Социалистической Республики.

Kultuszok Ügyei Tanácsának.⁶⁹ Az aktívabb egyháztagek is állandó megfigyelés alatt álltak.⁷⁰ Provokátorok bomlasztották az egyházat. Kompromittálták a papokat.⁷¹

1944-ben új szakasz kezdődött a pravoszláv egyház életében is. És bár az ortodox papság lojális hozzáállást tanúsított az új hatalom iránt, aktívan részt vett az „újraegyesítés” folyamatában és a népi bizottságok munkájában, ez sem kerülhette el a szovjethatalom presszióját. Nagyon gyorsan elkezdődött a helyi pravoszláv egyháznak az Orosz Ortodox Egyház joghatósága alá vonása. 1944. november 18-án Huszton tartották a pravoszláv papság találkozóját, amelyen úgy döntöttek, hogy a Szerb Ortodox Egyház Tanácsához fordulnak és kéri, hogy adja beleegyezését a Munkács–Prjasivi Egyházmegye Orosz Ortodox Egyházhoz való csatlakozásához. Emellett döntés született arról, hogy egy delegáció Moszkvába utazik az egyesítés kérésével. 1944. december 7. és 13. között Moszkvában tartózkodtak a kárpátaljai papság képviselői, ahol többek között találkoztak Alekszij Szimanszkij leningrádi metropolitával és kérték, hogy az a Szerb Ortodox Egyház szinódusa előtt támogassa azt a kérésüket, hogy a Munkács–Prjasivi Eparchia a Moszkvai Patriarchátus kánoni vezetésébe térjen át. Ebben azonban csak Sztálin dönthetett, aki 1945. március 17-én aláírta az 54. számú utasítást, amelyben előírta a csatlakozás hivatalossá tételét.⁷² 1945. szeptember 6–8-án a Szerb Ortodox Egyház Szent Szinódusának ülésén meghozták a csatlakozásról szóló döntést. 1945. október 24-én az új püspök Georgij Martinovics Szidoruk lett, a hivatalos dokumentumokban pedig már a Munkács–Ungvári Pravoszláv Eparchia szerepelt.

Az ortodox egyház jó néhány papja részt vett a községi és kerületi népi bizottságok, hivatali szervek munkájában, küldöttei voltak az I. kongresszusnak, és aláírták az „újraegyesülésről” szóló manifesztumot is. Ivan Kopolovics főpapot, az egyházmegye adminisztrációs titkárát a Néptanács tagjává választották, és a „megszállók atrocitásait kiviszgáló bizottság” élére állították. Aki a hatalom akaratával szembeszegült, bebörtönözték. 1946-ban a szovjet katonák lelőtték a Munkács–Prjasi Eparchia egykori ügyvezetőjét, Feofan Szabov igument, valamint testvérét, Petro Szabov papot, és számos vallási tárgyát is megsemmisítettek.

69 Az Orosz Pravoszláv Egyházi Tanács felállításáról Sztálin 1943. szeptember 4-én döntött. A terv szerint a Tanács, ami alárendelt a kormánynak, nem helytartóság, ne avatkozzon bele közvetlenül az egyházi adminisztrációba, biztosítsa a megfelelő kapcsolatot az államnak a pátriárka felé, „ne turkáljon az egyház zsebébe”, de biztosítsa az információáramlást. A Tanács tehát önálló, a kormány utasítására működő, annak jelentő szerve. A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége Minisztertanácsa el is fogadta az Orosz Ortodox Egyházügyi Tanács létrehozásáról szóló rendeletet, és mivel az ötlet megszületésekor, Sztálin dácáján jelen volt G. M. Malenkov, L. P. Berija, G. G. Karpov (az NKGB [Narodnyy komissariat gosudarstvennoy bezopasnosti] felderítéssel és az egyházakkal foglalkozó igazgatóságának vezetője), közülük került ki a Tanács elnöke, Karpov személyében. E Tanács mellett a Szovjetunió nem ortodox keresztény felekezeteinek (katolikusok, protestánsok, illetve iszlám stb.) ellenőrzésére 1944. május 14-én létrehozták a Vallási Kultuszok Ügyei Tanácsát. Az egyházi tanácsok sürgős felállítására egyrészt azért volt szükség, hogy az 1943-as teheráni konferencián bizonyítani tudják, hogy a Szovjetunióban vallásszabadság van, másrészt a Vörös Hadsereg katonái virágzó vallási életet tapasztaltak a németek által korábban megszállt területeken, és az újjáépítéshez nélkülözhetetlenné vált az egyház. *Állam és egyház kapcsolata Kelet-Közép-Európában 1945 és 1989 között. Intézmények és módszerek.* Szerk. Nagy Mihály Zoltán – Zombori István. Bp., 2014. 11.

70 Gulácsy Lajos: *Mélységből a magasba. Bizonyágtétel az elmúlt időkről.* Beregszász, 2009. [2., bőv. kiad.] 61.

71 KTÁL F. P-1490. op. 1. delo Nr. 1. 6–8.

72 Данилець Ю.В.: *Православна церква на Закарпатті у першій половині ХХ ст.* Ужгород, 2009. 191–195.

A Kárpátaljai Területi Állami Levéltárban található dokumentumok között számos irat árulkodik az új munkácsi eparchia és a Néptanács szoros kapcsolatáról. Csak egy példa erre: 1945. január 25-én a kárpátaljai ortodox egyházmegye adminisztrációja azzal a kéréssel fordult a Néptanácshoz, hogy az ortodox papság számára 42 500 pengő összegű rendkívüli anyagi segítséget nyújtson. A levélben kifejtett meggyőző hűségsvak eredményeként a Néptanács 1945. március 16-án 35 000 pengő pénzbeli támogatást utalt ki számukra.⁷³ A helyi hatóságok „céltudatos” politikájának eredményeként már 1945 végén több mint 60 görögkatolikus közösség csatlakozott az ortodox egyházmegyéhez.

Lintur 1946 májusában készült, Az egyházak helyzete a Kárpátontúli megyében című jelentésében már arról írt, hogy Kárpátalján megállt az ortodoxiára való áttérés. A jelenség oka szerinte a görögkatolikus egyház földalatti tevékenysége volt, amelyet egyes állami szervek is támogattak.⁷⁴ Lintur jelentéséből tudjuk, hogy a Néptanács 54/1945. számú rendelete értelmében a Huszti járásban Husztsófalva temploma is a görögkatolikusoktól az ortodox közösséghez került át. Erre válaszlépésként a huszti kerületi népi bizottság 1945. május 11-én elfogadta a 2819/1945. számú határozatot, amely megtiltotta Husztsófalva községi hatóságának, hogy a templomból kilakoltassa a görögkatolikus papot. A Huszti járásban hasonló eset több településen is előfordult, mint például Lipcsén, Velétén Száldoboson. A kormány politikájának figyelmen kívül hagyása miatt Lintur minden felelősséget Jurij Szikurára, a Huszti járás népi bizottságának vezetőjére rótt. Jelentése végén, következtetéseiben azt hangsúlyozta, hogy az ortodoxiára való áttéréshez sürgősen rendkívüli intézkedéseket kell tenni. Azt követelte, hogy

„... azonnal vonják el az egyházi földeket az unitus [azaz a görögkatolikus] egyháztól, és osszák szét a lakosság között, hogy ezzel aláássák annak gazdasági alapjait; drasztikus intézkedéseket kell meghozni egyes pártvezetőkkel és népbizottsági alkalmazottakkal szemben, akik bűncelekményt folytatnak; határozott intézkedéseket kell tenni a szovjet állam ellen felforgató munkát továbbra is folytató görögkatolikus egyházmegye és unitus papság ellen; be kell tiltani az ortodox egyház elleni propagandát...”⁷⁵

Kárpátalja „felszabadítása” után tehát a helyi pravoszláv egyház az orosz ortodox egyház fennhatósága alá került és annak irányítása alatt fejlődött. A Néptanács – mely főként helyi kommunistákból állt – hivatalos egyházpolitikájának célja a görögkatolikus egyház megsemmisítése és az ortodoxia kimondatlan támogatása volt. És ez így is maradt csaknem a teljes szovjet érában. Azonban sem a helyi ortodox egyházi vezetés, sem pedig a helyi egyházi hatóságok nem folytathattak önálló tevékenységet, Moszkva irányította és felügyelte őket. A helyi pravoszláv egyház az egyszerű statiszta szerepét töltötte be, és végrehajtotta a szovjethatalom akaratát Kárpátalján. Jellemző módon az 1956-os forradalom idején az ortodox közösségnek semmilyen megnyilvánulásáról nem esik szó egyetlenegy eddig előkerült dokumentumban sem.

73 KTÁL F. P-14. op. 1. szpr. 665. 1–22.

74 Uo. szpr. 662. 1–11.

75 KTÁL F. P-544. op. 2. szpr. 1. 1–9.

Kárpátalja és egyházai az 1956-os magyarországi forradalom idején

Az 1956-os forradalom idején Kárpátalja, Magyarországgal határos vidék lévén, ahol közel százötvenezer magyar⁷⁶ élt, a katonai és politikai műveletek irányításának színterévé változott. E területen vonultak keresztül a szovjet tankok Magyarország irányába, Ungváron rendezkedett be az a szovjet politikai vezetés, ami kapcsolatot tartott fent Budapest, Ungvár, Sztrij és Moszkva között, valamint fogadta a deportáltakat az ungvári börtönben.⁷⁷ A Kárpáti Katonai Körzet már 1956. október 23-án este hadgyakorlatot rendelt el, majd összevonta a támadásra felkészített csapatokat a szovjet–magyar határ mentén. Az első katonai alakulat, a 128. lövész gárdahadosztály a „rendfenntartás” céljából már október 24-én, a kora hajnali órákban átlépte a szovjet–magyar határt.⁷⁸

A Vallási Kultuszok Ügyei Tanácsa Kárpátalja megyei megbízottja az 1956-os forradalom idején Raszputyko volt. Feladatköre kiterjedt valamennyi egyházi felekezetre, szektára, de főként a református egyházra. A Sztálin halála után kezdődő viszonylag enyhébb, bár a korábbtól nem sokban különböző egyházpolitika 1953–1958 között tartott. Petro Vilyhovij, az USZSZK Vallási Kultuszok Ügyeinek Tanácsának irányítója 1953. június 24-én érkezett Ungvárra. Itt-tartózkodása alatt felhívta a figyelmet arra, hogy nagyobb hangsúlyt kell fektetni a hitéletre és beszélgetéseket kell folytatni Kárpátalja felekezeteinek vezetőivel.⁷⁹

1956-ban elkezdtek felszámolni a szibériai légereket és hazaengedték az elhurcolt lelkészeket, papokat, akik tovább folytathatták munkájukat. Sok pap és lelképásztor nem sokkal a forradalom kitörése előtt, 1955–1956-ban amnesztiával szabadult ki, és tért haza szolgálati helyére.⁸⁰ Rehabilitációról szó nem esett. Állandó megfigyelés alatt álltak. Többségüknek nem volt hol lakniuk, hiszen időközben a plébánia vagy a parókia állami tulaj-

76 Molnár József – Molnár D. István: *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Ungvár, 2005. 9.

77 Архів Управління Служби Безпеки України в Закарпатській Облaсті [Ukrajna Állambiztonsági Szolgálat Kárpátalja Megyei Igazgatóságának Levéltára] (= Arhiv USZBU ZO) F. 43. op. 1. delo Nr. 22. 1–207.

78 Interjú Sztorozsuk Andrással, aki szovjet katona volt az 1956-os forradalom idején. 2002. október 23. [Az interjút a szerző készítette.]

79 ЦДАВОУ F. 4648. op. 4. od. zb. 114. 22.

80 „... 1956-ban, amiatt, hogy a papok visszatértek a légerekből, sok hívük, akik addig nem jártak templomba, ismét elkezdtek oda járni. A lelkészek, papok légerekből való visszatérésekor több helyen, így például Huszton, Kiszszelmencen, Benében a hívek ünnepséget szerveztek, a hatóságok semmit sem tettek ennek megakadályozására. [...] 1956-ban, a húsvét ünneplésekor Nagyszőlősen, Závodnyik plébános öt miseruhába öltözött fiatalal járt az ünneplőbe öltözött hívek között miközben megszentelte az ételüket. [...] 1956 karácsonyán a beregszászi lelkész Macejkó a templomi prédikációjában elmondta, hogy ő nem hívő családban született és gyerekként hogy lett hívő. A prédikáció alatt többen sírtak. [...] Az unitus papok visszatérése után intenzívvé vált azok tevékenysége, akik az unitus egyház kötelékében maradtak. [...] A református hívek számának növekedése azzal magyarázható, hogy a légerekből 10 lelképásztor visszatért és aktivizálta munkáját. [...] Azok a légerekből visszatérő református lelképásztorok, akik egykoron a burzoá nacionalista egyházi szervezetének, a »keleti testvérek«-nek tagjai voltak, megpróbálják folytatni korábbi tevékenységüket...” – írja M. F. Raszputyko V. I. Gosztyevnek, a Vallási Kultuszok Ügyei Tanácsa megbízott elnökének 1957. április 5-i jelentésében. ЦДАВОУ F. 4648. op. 4. od. zb. 214. 27–36. [Macejkó János segédlelkész (1949–1963) Beregszászon, Závodnyik Tibor ungvári plébános, államilag elismert vikárius (1961–1984) – a szerző megjegyzése.]

don lett és más funkciókat látott el. Legtöbben rokonokhoz, barátokhoz mentek, de nem telepedhettek le ott, ahol akartak. Sokan nem vállaltak további szolgálatot, mert megbetegedtek, vagy túl idősnek érezték magukat, azonban ehhez is állami vagy rendőrségi hozzájárulás kellett.

Bary Gyula 1949. decemberi halálával a Kárpátontúli Egyetemes Református Egyház főesperesi tisztségét 1950. január 1-én a Vallási Kultuszok Ügyeinek Tanácsa felhatalmazásával Gencsy Béla szürtei lelkész vette át, aki e tisztségét 1978-ig viselte. Közben azonban püspök is lett.⁸¹ 1950 januárjában erről körlevélben tájékoztatták a református egyházakat.⁸² 1956 januárjában Gencsy kérte, hogy a Kárpátaljai Református Egyház élén ne dékán (декан), hanem püspök (енуцкон) álljon.⁸³ Hosszas hezitálás, számos levélváltás után, a Vallási Kultuszok Ügyei Tanácsa 1956. március 27-én engedélyezte Gencsynek a Kárpátaljai Református Egyház püspöke cím viselését,⁸⁴ amit 1956. április 15-től – miután a szürtei református imaházban a hivatalos ceremónián is felavatták – használatba is vett.⁸⁵

Az 1956. július 1-i adatok alapján, Kárpátalján az alábbiak szerint alakult az egyházközségek, lelkészek, imaházak száma, felekezetenként:⁸⁶

A kultusz megnevezése	Mennyiség		
	egyházközség	lelkész	imaház
Református	89	58	89
Római katolikus	59	25	59
Evangéliumi baptista keresztény	26	26	23
Hetednapos Adventista	10	10	10
Összesen	184	119	181

81 Fodor: A Kárpátaljai református egyház élete a sztálini egyházpolitika szorításában, 191.; Fodor Gusztáv: *Akik a nagy nyomorításból jöttek... A sztálini diktatúra koncepciójás perei kárpátaljai református lelkészek ellen a KGB ungvári levéltárának dokumentumai alapján. Peranyagok, életrajzi adatok, fényképek.* Bp., 2017. (RKK Könyvek) 22.

82 „A Zákárpátszka Oblásztly egyetemes egyházának vezetősége a mai napon megalakult. Főesperese: Gencsy Béla, volt ungi esperes. Eddigi keretek között működő egyházmegyék megszűntek. 1950. január 1-től kezdve a kormányhatalommal való érintkezést Gencsy Béla területi főesperes veszi át. Az egyháznak minden ügyes-bajos dologát ő intézi. A területi esperesség székhelye: Uzsgorod, Ploscsá Lenina 5. A területi fenn tartási költségek lélekszám-szerint 1 R [rubel] /természetesen 18 éven felüliek jönnek számításba/. A járulék legalább ¼ évi része január hónapban feltétlenül beküldendő Gencsy Béla Ferenc fő esperes Uzsgorod, Ploscsa Lenina 5. címre.” Körlevelek. KREKL F. I. 10. C. 1949/1. ikt.sz.

83 „... A református egyház által kezdeményezett kérését a református egyház vezetésének „dekanátusról” »püspökségre« történő átnevezése ügyében, és így a »dékán« »püspökké« történő átnevezése ügyében engedélyezzük a nyilvántartásba vételről szóló igazolást kiállítottuk...” KTÁL F. P-195. op. 12. od. zb. 41. 18.; ЦДАБОУ F. 4648. op. 4. od. zb. 182. 211–212., zb. 176. 2–14.

84 KTÁL F. P-195. op. 12. od. zb. 41. 18. A hivatalos értesítésben, egyfajta magyarázatként az áll, hogy a magyar püspök „пюшпек” szó lett hibásan fordítva oroszra.

85 Uo. zb. 41. 43. [A forrásban Струмковка nevű település áll, mivel a Сюрме megnevezés csak 1974-től használt.]

86 Uo. zb. 40. 65.

Gencsy tevékenysége 1956-ban nem sértette a Szovjetunió törvényeit. A Raszputyko által készített személyi lapjában az áll, hogy a szovjet kormányhoz való hozzáállása „lojális”⁸⁷, ennek ellenére kételkedett megbízhatóságában. Az 1956. november 17-én, Gosztyevnek tett jelentésében így írt róla:

„... Ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy Gencsy eltitkolta azt, hogy a salánki egyházközség lelkésze, Horkay Magyarországra állítólag vendégségbe utazott, valójában azonban nem állt szándékában visszatérni, [...] és az is kiderült, hogy Gencsy tudta, hogy Horkay elutazásakor egy vagonba pakolta az összes holmiját, akkor nyilvánvaló, hogy Gencsy püspök nem őszinte és nem élvezheti a bizalmunkat...”⁸⁸

Gencsy a szovjet vezetéshez és az ENSZ-hez írt levelében⁸⁹ cáfolta azt a hírt, hogy a magyar forradalmárokat deportálták a Szovjetunióba.⁹⁰ Valójában számos egyházi vezető és magyar hívő tudott a deportálásokról, főként a szovjet–magyar határ mentén fekvő településeken, amit valószínűleg elmondtak a lelkészeknek is. Rotmannak, az Ukrán

87 Vezetéknév: Gencsy; Név: Béla; Apja neve: Ferenc; Születési év: 1899. Botfalva, Ungvári járás; Állampolgárság: magyar; Lelki státusz: püspök, 1956 májusában szentelték fel; A lelki adminisztráció tagja: 1949. XII/28.; Pozíció: vallási társaság lelkésze és püspök; Iskolázottság: középfokú; Lelkioktatás: felsőfokú; Végzettség: Teológiai Kar, Debreceni Egyetem (Magyarország); Milyen nyelveken beszél: magyar, német, szlovák, gyenge orosz és ukrán; Büntetlen előéletű; A szovjet kormányhoz való hozzáállása: lojális; A lelkészek és a hívők nagy része tiszteletet tanúsít iránta; Munkássága: 1921. I/IV-től 1921. I/XI-ig segédlelkész Debrecenben, 1921. IX-től 1922. I/VII - ig lelkész, Békáson (Magyarország), 1922. VII/22 -től 1923. XII/15 -ig Močkakryševo-n (Csehszlovákia), 1923. XII. 15-től a mai napig – lelkész Szűrtén, Ungvári járás, Kárpátalja; Állami kitüntetések: nincs; Lakcíme: Szürte, Ungvári járás, Kárpátalja. ЦДАБОВ F. 4648. op. 4. od. zb. 182. 250.

88 Horkay Lajos salánki lelkész (1945–1959). KTÁL F. P-195. op.12. od. zb. 41. 113.

89 „A Kárpátalja megyei református egyház püspöke, 67 református lelkipásztor és 95000 református magyar hívő nagy felháborodással olvassuk az újságokban és hallgatjuk a rádióban a hírt, hogy a kubai delegáció az ENSZ ülésén azzal a váddal szólalt fel, hogy Magyarországról a Szovjetunióba magyar lakosokat telepítenek ki. A magam, a lelkipásztorok és a hívek nevében kijelentjük, hogy a kubai felszólaló delegáció által elhangzottak megalapozatlanok és hamisak. Mi olyan falvakban élünk, amelyek a szovjet–magyar határon találhatóak, és 1956. október 23-tól mind a mai napig nem láttuk, hogy a vasúton vagy egyéb módon, magyar állampolgárokat hoztak volna a Szovjetunióba, a Csap–Ungvár–Bátyú–Beregszász–Nagyszőlős–Királyháza stb. vasúti csomóponton keresztül. A kubai delegáció efféle felszólalása nem szolgálja a béke ügyét, inkább gyűlöletet és háborút szít a népek között, és a magyar nép belügyeibe történő beavatkozásnak minősül. Mi református hívek Magyarország híveivel együtt azért imádkozunk, hogy Magyarországon minél előbb helyreálljon a rend és a nyugalom, és hogy a magyar nép a béke, a demokrácia és a szocializmus útján járjon. Kárpátalja megye református püspöke: Gencsy B. F. [s. k.]. Ungvár, 1956. november 23.” ЦДАБОВ F. 4648. op. 4. od. zb. 182. 278.

90 1956. november 18-án Kuba határozati javaslatot terjeszt az ENSZ Közgyűlés XI. ülésszaka elé, amely felszólítja a magyar és a szovjet kormányt, hogy szüntessék be magyar állampolgárok Szovjetunióba történő deportálását. 1956. november 19-én India, Indonézia és Ceylon határozati javaslatot terjeszt az ENSZ Közgyűlés ugyanezen ülésszaka elé, melyben kéri, hogy sürgessék a magyar kormánynál az ENSZ-megfigyelők beengedését. 1956. november 20-án a magyar kormány táviratilag értesíti a főtítkárt, hogy Magyarországról egyetlen letartóztatott személyt sem deportáltak a Szovjetunióba. 1956. november 21-én az ENSZ Közgyűlés XI. ülésszaka elfogadja a magyarországi deportálásokra vonatkozó módosított kubai határozati javaslatot (1127 [XI] határozat). A Közgyűlés elfogadja India, Indonézia és Ceylon határozati javaslatát is, mely sürgeti az ENSZ-megfigyelők magyarországi beengedésének keresztülvitelét (1128 [XI] határozat). *A forradalom és a magyar kérdés az ENSZ-ben, 1956–1963. Tanulmányok, dokumentumok és kronológia.* Szerk. Békés Csaba – Kecskés D. Gusztáv Bp., 2006. 146–147.

Kommunista Párt Kárpátalja Megyei Biztosságának lektorának – ez a szovjet nomenklatúrában az agitációs-propagandistának felelt meg – az 1959. évi pártértekezleten tartott összefoglalójából is tudjuk, hogy 1956 őszén előfordult, hogy a hívők egy része kifejezte nemtetszését amiatt, hogy Gencsy levelet írt az ENSZ-hez, amiben elutasította a deportálás tényét és „... előfordult, hogy bojkottálni akartak Gencsy ellen...”⁹¹

Hasonló megállapítást tartalmaz Raszputyko 1956. december 30-án tett jelentése Gosztyevnek:

„... Az ENSZ-hez küldött levél kérdésében a hívők részéről senkinek nem volt ellenvetése, azonban néhány nappal ezelőtt az Ungvári járásban Minaj, Katergény, Botfalva, Kispálos és Mezőgecse települések hívei között olyan híresztelések keringtek, hogy azért mert Gencsy a sajtóban cáfolta, hogy magyar állampolgárokat deportáltak volna a Szovjetunióba két banderista rátámadt, megverték és betegen fekszik. Gerő Péter polgár vezetésével, a katergényi hívek egy csoportja, és Kovács Bertalan polgár vezetésével Botfalva híveinek egy csoportja látogatást tett Gencsy lakásán, hogy megtudják, valóban megtörtént-e ez az eset. Azt válaszolta, hogy ez nem igaz...”⁹²

Mocsárkó Mihály, a Kárpátaljai Baptista Egyház főpresbitere is arról számolt be Raszputykónak, hogy 1956. december 16-án Gencsy az ungvári református templomban tervezett istentiszteletet tartani, azonban Tárczy Gyula ungvári református lelkész (1949–1973) és felesége nem javasolta neki ezt, mivel tudomásuk szerint a hívek „obstrukcióra” készültek ellene az ENSZ-nek küldött levél miatt, amelyben cáfolta a kubai ENSZ-delegáció állítását a deportálásról.⁹³ Az Ungvári járás falvaiban olyan információk terjedtek, hogy Gencsy az ENSZ-hez írt levél miatt annyira megverték a „banditák”, hogy ágyban feküdt, sőt mivel az Ungvári Református Egyházközösség néhány tagja kérdőre akarta vonni ungvári prédikációjaker, félelemből nem tartott istentiszteletet a tervezett napon. Ezek után Gencsy kérte, hogy a református egyház központja Szürte helyett Ungvár legyen, amit engedélyeztek is neki.⁹⁴ A levél miatti vele kapcsolatos híreket Gencsy cáfolta.⁹⁵

A szovjet hatóságok elvárták volna, hogy a szovjet–magyar határ menti falvakban a lelképászorok és a papok valamennyien cáfolják a deportálást – ahogy Gencsy –, a legtöbbben azonban ezt nem tették meg. Sőt a forradalom idején a református falvakban a gyülekezet aktív tagjai járták a hívek otthonait és állítólag a Szabad Európa Rádióban elhangzottokról tájékoztatták őket.⁹⁶

A magyar állampolgárok Szovjetunióba történő deportálására vonatkozó tényét és az ehhez kapcsolódó nemzetközi híreket Mocsarko Mihály baptista főpresbiter, F. Kovács, a munkácsi baptista egyházközség presbitere és J. Trohak, a beregszászi baptista egyház-

91 KTÁL F. 1. op. 1. delo Nr. 3485. 148.

92 KTÁL F. P-195. op. 12. od. zb. 41. 119. Banderistáknak nevezik az ukrán nacionalisták egy csoportját, akik Sztepan Bandera, az Ukrán Nacionalisták Szervezete (OUN) vezetőjének követői voltak.

93 Uo. zb. 41. 121.

94 ЦДАВОУ F. 4648. op. 4. od. zb. 214. 34.

95 KTÁL F. P-195. op. 12. od. zb. 41. 120.

96 ЦДАВОУ F. 4648. op. 4. od. zb. 214. 33.

község presbitere levélben cáfolta.⁹⁷ A levelet több település gyülekezetében is felolvasták, többek között az oroszokrai gyülekezetben is, ahol a hívek egy része a levélben fogalmazottakkal nem értett egyet: „... Mi alapján feltételezhettük, hogy a szovjet csapatok nem hurcoltak el magyarokat, előfordulhat, hogy éjszaka vitték el őket, és ezt nem láthattuk, ezért nem állíthatjuk, hogy ez igaz vagy nem igaz...”⁹⁸ – mondták. Erre válaszul nyolc tagot kizártak a gyülekezetből.

A római katolikus egyház vezetői azonban nem tagadták a deportálás tényét, amit 1957. április 5-i, Vilyhovijnak tett jelentésében Raszputyko szónvá is tett: „... A magyarországi ellenforradalmi lázadás idején rendkívül sokan voltak a katolikus templomokban. A rágalomok ellen, amit a kubai ENSZ-delegáció és a Szabad Európa Rádió a Szovjetunió ellen felhozott, a római katolikus papok közül senki nem óhajtott felszólalni...”⁹⁹ 1956. október 31-én, Aknaszlatinán a temetőben az 1914–1918-ban elhunyt katonák tiszteletére felállított emlékműnél feltűzték a magyar trikolorót.

A forradalom idején több településen megsokszorozódott a misék száma a római katolikus templomokban. Reszler István Rahón, Heveli Antal Aknaszlatinán, Szörényi István Técsőn, Galambos József Benében, Baranyai Vencel Szolyván, Bujaló Bernát Nagybereznán, Tóth József Szerednyén, Hudra Lajos Kisszelmencen, Bakó Zoltán Császlócon, Árvay Dezső Tiszaújlakon tartott több misét.¹⁰⁰ A Beregszászi járásban, Bótrágyon a hívek kérték, hogy adják vissza az 1946–1947-ben elvett templomukat, amelyet azóta a kolhoz malomépületként használt.¹⁰¹ Rahón a katolikus templom homlokzatán az óra az 1956-os magyarországi események idején az európai időt mutatta. A rahói papot emiatt behívták a járási végrehajtó bizottság titkárához és figyelmeztették az elkövetett törvénysértésre, majd az órát újra moszkvai időre állították át.¹⁰²

„... Teljesen más a helyzet a katolikus magyarokkal. Értem ez alatt a katolikus papokat és egyházi személyeket. A kárpátaljai katolikus egyház vezetése semmilyen módon nem nyilvánította ki a véleményét a magyarországi események kapcsán, még Gencsy püspök, Mocsárkó lelkész és Varlaam püspök által az ENSZ-nek címzett levelek közreadása után sem...”

Teszi szónvá Anton Sersztyuk, a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége (= SZSZKSZ) Minisztertanácsa mellett működő Orosz Pravoszláv Egyházi Tanács kárpát-

97 ЦДАБОВ F. 4648. op. 4. od. zb. 182. 279.

98 KTÁL F. P-195. op. 12. od. zb. 41. 117–118.

99 ЦДАБОВ F. 4648. op. 4. od. zb. 214. 30.

100 Uo. Galambos József 1949-től Vorkután volt fogságban, 1956-ban szabadult. Hudra Lajost 1949-ben ítélték el 25 évre, 1956-ban szabadult. Tóth József 1945-ben került fogságba, 1956-ban szabadult. Árvay Dezsőt, Bakó Zoltánt, Heveli Antalt 1950-ben 25 év kényszermunkatáborra ítélték, 1956-ban tértek haza. Bujaló Bernát 1956-ban szabadult a fogságból, nem Ungvárra helyezték vissza, ahonnan a lágerbe kényszermunkára elvitték, hanem Nagybereznára. Őt tekintették a kárpátaljai római katolikusok vezetőjének. P. Bohán: Adalékok a Szatmári Egyházmegye 20. századi történetéhez, 119.

101 ЦДАБОВ F. 4648. op. 4. od. zb. 214. 29.

102 Uo. zb. 214. 96–103.

aljai megyei megbízottja is 1956. december 1-én tett jelentésében Georgij Karpovnak, az SZSZKSZ Minisztertanácsa mellett működő Orosz Pravoszláv Egyházi Tanács elnökének.¹⁰³

A források arról tanúskodnak, hogy Gencsy védte az 1956-os forradalom alatt Magyarországon tartózkodó, majd onnan hazatérő lelkészeket, Horkay Lajos¹⁰⁴ salánki és Szécsényi István huszti lelkészt. Biztosította a hatóságokat arról, hogy azok Magyarországon tartózkodásuk ideje alatt semmilyen formában nem vettek részt a forradalom eseményeiben.¹⁰⁵ A levéltári források azt bizonyítják, hogy nem ítélte el Ravasz László püspök forradalom idején tett kijelentéseit és tevékenységét sem,¹⁰⁶ annak ellenére, hogy annak felszólalásai szovjetellenesek voltak.¹⁰⁷ Mocsárkó gondosan beszámolt Raszputykónak arról, hogy 1956. november 13-án, az ötvenedik születésnapján vendégségben volt nála Gencsy és a felesége, akik a beszélgetések során elmondták a véleményüket a magyarországi eseményekről. Gencsy felesége elítélte az események résztvevőit, „... az általuk elkövetett gyilkosságok miatt, és mert azok vissza akarták állítani a régi feudális rendet...”, azonban Gencsy „... nem ítélte el Ravasz püspököt és azokat a református lelkészeket, akik az embereket kegyetlenül gyilkoló horthysta terroristák, az imperializmus ügynökei mellé álltak...”¹⁰⁸ Mocsárkóban sem bízott meg Raszputyko, ahogy fogalmazott:

„... A Tanács megbízottja előtt Mocsárkó igyekszik mindenben első lenni, szubjektív véleményei vannak [...] Gencsy püspöknek vannak bizonyos hiányosságai, de rendszeresen megbélyegzi az ellenségeinket, ezért többet kell vele foglalkozni, gyakrabban találkozóra hívni Mocsárkó baptista főpresbiter, azaz tolmács jelenléte nélkül...”¹⁰⁹

Gencsy szolgálta a hatalmat, azonban ennek köszönhetően a hatalommal szemben meg tudta védeni a református lelkészeket. Gencsyvel konfliktusai voltak az 1956-os forradalom egyetlen kárpátaljai mártírjának, Gecse Endre református lelkésznek is, miután Gencsyt püspöknek nevezték ki. Az összeütközés oka az 1947-ben elfogadott 58. számú

103 KTÁL F. P-195. op. 12. od. zb. 44. 114.

104 Horkay Lajos salánki lelkész Magyarországon tartózkodott a forradalom idején és csak 1956. december 24-én, karácsony szentestéjén tért haza. Raszputyko még novemberben megkérte Gencsyt arra, hogy ha Horkay hazatér, akkor azonnal vigye el hozzá, még mielőtt az megkezdene szolgálatát. Gencsy Raszputykónak csak akkor árulta el, hogy Horkay hazatért Kárpátaljára, amikor megbizonyosodott afelől, hogy távolléte, azaz a forradalom napjaiban Magyarországon tartózkodása miatt nem éri atrocitás. KTÁL F. P-195. op.12. od. zb. 41. 119–121. Hasonló módon megvédte Szécsényi István huszti lelkészt is, aki 1956. október–november folyamán, így a forradalom napjaiban szintén Magyarországon, Budapesten, a fiánál, majd Debrecen mellett egy faluban a szüleinél vendégeskedett. Uo. zb. 41. 115–118.

105 Uo. zb. 41. 111–115.

106 Uo. zb. 41. 112.; Uo. F. 1. op. 1. delo Nr. 3485. 150.

107 Ravasz László az 1956. november 1-i rádióbeszédében ekként fogalmazott: „... A magyar református egyház csodálattal és hódolattal adózik a nemzeti felkelés hőseinek: diákoknak, munkásoknak, katonáknak, férfiaknak és nőknek, akik erkölcsi felszabadulásunk győzelmét vérük hullásával kivívták [...] A forradalom vívmányainak megőrzése és továbbfejlesztése, hibáinak megigazítása és igazságtalanságainak jóvátétele lehet egyetlen célunk...” *Adalékok a Magyarországi Református Egyházban az 1956–1957-es esztendőben történetekhez. Dokumentumok a Református Megújulási Mozgalom és az Országos Intézőbizottság tevékenysége, valamint a megtorlások történetéből.* Szerk. Ladányi Sándor. Bp., 2006. 193–194.

108 KTÁL F. P-195. op.12. od. zb. 41. 112–113.

109 Uo. zb. 41. 114.

dekrétum megszegése volt, mivel Gecse Gálocson foglalkozásokat tartott a gyerekeknek az istentiszteleten vagy azután, amit a dekrétum tiltott. Gencsy ezért behívatta őt a püspöki hivatalba a papi tanács elé, megróta, és bocsánatot is kellett kérnie.¹¹⁰ Józán Lajos, későbbi huszti lelkész szerint azonban 1958 májusában Gencsy azért helyeztette át Gecset Husztra, hogy mentse a „gálocsi politizáló csoport”-hoz kötött tevékenységének felelősségre vonása alól,¹¹¹ amit a visszaemlékezőkkel készített interjú alátámaszt ugyan, de a dokumentumok nem.¹¹²

Az Állambiztonsági Bizottság (Komitetet goszudarsztvennoj bezopasznosztyi; = KGB) az 1956-os forradalom leverését követően Kárpátalján igyekezett példát statuálni, és megfélemlíteni a másként gondolkodókat. Az úgynevezett gálocsi „politizáló-röplapterjesztő csoport” 1956 végén alakult meg. Hat fiatal, Pasztellák Istvánt, Perduk Tibort, Molnár Lászlót, Tóth Jánost, Deák Ferencet, Szanyi Jánost röplapterjesztéssel, továbbá fegyverek, lőszeres és robbanóanyagok összegyűjtésével, rejtegetésével vádoltak meg.¹¹³ Közülük Pasztellákot és Perdukot el is ítélték.¹¹⁴ A csoporttagokkal készített interjúk alapján csupán annyi történt, hogy „egy kiszáradt kútban találtak rá az elrozsdásodott, használhatatlan fegyverekre” és készítettek néhány röplapot.¹¹⁵ A csoportot 1958 októberében tar-

110 Tárczyk Lajos: Megemlékezés. In: *Jó pásztor volt. Gecse Endre kárpátaljai mártír tiszteletes emlékezete. Emlékkönyv.* Szerk. Gortvay Erzsébet. Ungvár–Bp., 2004. (Kárpátaljai Magyar Könyvek 120) 28.

111 „... Husztra az akkori református püspök, Gencsy Béla helyeztette át, hogy mentse a megtorlások elől. Hat hónapot töltött mindössze a városban. Felkészítette a helyi gyülekezet énekkarát a karácsonyi műsorra, de már nem lehetett ott az előadáson, mert börtönbe került, ahonnan soha nem térhetett haza. Bár Huszton alig néhány hónapot töltött, az ottani gyülekezet sem feledte el Gecse Endrét, 1996 óta márványtábla örökíti meg emlékét a templom falán...” Részlet Józán Lajos tiszteletessel készített interjúból. Badó Zsolt: „Mártír lelkész volt.” Gecse Endre emlékezete. *Kárpátalja* 2003. október 17. 5. (www.karpataljalap.net/?q=2003/10/17/martir-lelkesz-volt). Legutóbbi megtekintés: 2003. október 29.)

112 „... Rendszeresen jártunk bibliaórára, akkor lánykörnek hívták. Nagyon közvetlen, barátságos ember volt, csöppet sem büszke. Sokat foglalkozott a fiatalokkal, színdarabokat tanított, énekkart vezetett a feleségével együtt. A gyerekek akkor is csintalanok voltak, de ő mosolyogva tudott fegyelmezni. Az énekkarba is sokan jártak akkor, s az egyházi énekek mellett – ha volt rá igény – még nótázni is megtanította őket. Nem tudom, hogy van-e ház a faluban, ahol meg ne fordult volna, mindenkivel elbeszélgetett, aki bánkódott, azt megvigasztalta. Tisztelte, becsülte mindenki...” Részlet Tóth Endre egykori presbiter özvegyével, Tóth Zsuzsannával készített interjúból. Badó: Mártír lelkész volt.

113 Arhiv USZBU ZO F. 2558. op. 1. delo Nr. 3429. k. 3. 185–187.

114 Szanyi János, Molnár László és Tóth János ellen az USZSZK BTK 4. cikkely e) pontja értelmében, Deák Ferenc ellen pedig az USZSZK BTK. 197. cikkelye II. értelmében bűnügyi eljárás nem indítottak. Szanyi, Molnár és Tóth ugyanis nem töltötte be a tizennegyedik életévét, Deák letartóztatásához pedig nem volt elegendő bizonyíték a szovjetellenes tevékenységéről. Arhiv USZBU ZO F. 2558. op. 1. delo Nr. 3429. k. 3. 195–196. Pasztellákot „az USZSZK Btk. 54-1.,a”, cikkelye, 54-11. cikkelye, 54-10. cikke 2. része és 196. paragrafusa szerint elkövetett bűncselekményekért halmozottan, az USZSZK Btk. 45. cikkével összhangban, az USZSZK Btk. 46. cikkelyének megfelelően vagyonekobzás nélkül 1958. október 28-tól letöltendő, 6 év gyermekjavító- és munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre” ítélték. Perdukot ugyanezen cikkelyek alapján vagyonekobzás nélkül 2 év gyermekjavító- és munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélték 1958. november 28-tól. Uo. 258–262. A kiszabott ítéletből Pasztellák 4 hónapot és 20 napot töltött le, 1959. március 12-én szabadult amnesztiával. Perduk a köztörvényesek rovni területi dubnói gyermekmunkatáborból 10 hónap után, 1959. szeptember 18-án térhetett haza. Uo. 281–293.

115 Interjú Perduk Tiborral. Téglás, 2016. augusztus 17. [Az interjút a szerző készítette.]

tóztatták le, miután Gállocs lakosai megtalálták a három röplapot,¹¹⁶ melyeket Pasztellák István készített, és miután apja tanácsára feladta magát a kolhoz vezetőjénél.¹¹⁷ A kihallgatások során a hatóságok úgy vélték, hogy a csoport létrejöttét Gecse Endre református lelkész inspirálta, akinek könyvtárába¹¹⁸ Pasztellák olvasni és könyvet kölcsönözni járt.

Gecse Endre, az 1956–os forradalom kárpátaljai mártírja

Gecse Endre 1907. június 7-én született, édesapja Gecse Géza református lelkész volt Gállocson. Édesanyja, Gecse Erzsébet Magyarországon, Kemecse községben, egy vidéki földbirtokos családban született. Gecse Endréék négyen voltak testvérek, Endrének egy fiú és két lánytestvére volt. Bátyja, István az iskola elvégzése után jegyző lett Beregszászban. Őt 1944 novemberében a szovjetetek lágerbe vitték, ahonnan sohasem tért haza. Egyik nővére, Anna tanító lett Kistárkányban, a másik, Terézia háztartásbeli volt.¹¹⁹ Gecse Endre 1916 és 1924 között gimnáziumban tanult; az 1., a 3. és a 8. osztályt Magyarországon, a sárospataki gimnáziumban végezte el, a 2., 4–7. osztályokat pedig az ungvári magyar tanyenyelvű gimnáziumban. 1924 és 1928 között a Sárospataki Református Akadémián tanult, ahol 1928-ban kapta meg teológusi diplomáját.¹²⁰ 1928 és 1930 között segédlelkészként szolgált Gállocs községben édesapja mellett, majd 1931-től 1958 májusáig ő lett az itteni gyülekezet lelkésze. 1930 óta 14 holdnyi egyházi földbirtoka volt, amit a falu lakóinak adott ki bérbe. 1946-ban elkobozták tőle az egyházi földek nagy részét, mindössze 0,15 hektárnyi területe maradt, azonban 1948-ban ezt is elvették. A paplakban klubot és könyvtárt létesítettek, ő pedig bérlőként élt. 1945 szeptembere és 1946 márciusa között a közel hetvenéves Tóth János otthonában lakott, 1946 márciusától 1948-ig abban a templomi ingatlanban élt, amelyet korábban 1945 szeptemberéig használt, amíg azt klubba nem alakították. 1948-ban Orémusz Endrétől bérelt lakhelyet. 1951 és 1955 között az idősebb

116 A Pasztellák István által készített három röplap azonos tartalmú volt. A röplap aljára két zászlót rajzolt, az egyikre csillagot tett, áthúzta és ráírta, hogy „Nem”. A másik zászlóra három szót írt magyarul: „Istenért, a hazáért, a szabadságért”. „A három szovjetellenes tartalmú röplap felszólította a magyar lakosságot, hogy a magyarországi ellenforradalmi események második évfordulójának tiszteletére harcoljanak, a szabadságért és függetlenségért, továbbá küzdjenek a kommunizmus ellen.” – olvasható Pasztellák István vallomásaiban. Arhiv USZBU ZO F. 2558. op. 1. delo Nr. 3429. k. 2. 42–60.

117 Uo. k. 3. 87–88.

118 A könyvtárban 500 különböző szépirodalmi mű volt. Ebből egy év alatt Pasztellák közel ötven könyvet olvasott el, többek között Gárdonyi mind a húsz kötetét és az összes Jókai-kötetet. Uo. k. 3. 134–139.

119 Uo. k. 2. 79.

120 Uo. k. 2. 80.

Tárczy Istvánnal¹²¹ lakott, 1955-től 1958-ig pedig az ifjabb Tárczy István házában.¹²² Rózsa Ilonát vette nőül, és mivel saját gyerekük nem volt, egy nyolcéves kislányt, Golubec Jolánt fogadták örökbe.¹²³ A gálócsi templomszentelést követően 1957 decemberében, egy este egy tehergépkocsi az árokba kényszerítette, miután a szomszéd faluban végzett szolgálat után hazafelé kerékpározott. Ezután jobbnak látta elhagyni a falut. Megpályázta az éppen megüresedett huszti lelkészi állást, amelybe 1958 májusában iktatta be Gencsy Béla püspök. Ezután egészen letartóztatásáig, 1958. december 2-ig, szolgálati helyén, Huszton élt.¹²⁴

1958. november 22-én¹²⁵ és 29-én házkutatást tartottak nála, ellenforradalmi tevékenységre hivatkozva,¹²⁶ mivel a

„... gálócsi politizáló csoport egyik tagjáról, Pasztellák Istvánról a nyomozás során kiderült, hogy az általa külföldi rádióadásokból hallgatott szovjetellenes műsorok, valamint az olvasott régi kiadású magyar történelemkönyvek hatására elkezdett szovjetellenes nacionalista elveket vallani. Ezek az elvek akkor erősödtek meg benne, amikor Gálóc községben a református egyház lelkésze, Gecse Endre elkezdte őt buzdítani a szovjetellenes nacionalista magatartásra; ezt követően Pasztellák elhatározta, hogy létrehoz egy szovjetellenes csoportot a faluban. Pasztellák elmondta, hogy 1957–1958-ban rendszeresen járt a lelkész otthonába szépirodalmi és egyéb írásokért. A látogatások során Gecse dicsérte az 1956-os magyarországi szovjetellenes lázadás

121 „...amikor a tiszteletes urat és feleségét a kommunisták kitétték a parókiából, a kilátástalan helyzetben Tárczy István, Jolika néni édesapja segített a Gecse házaspáron, a házukba fogadta őket, és mindaddig ott is lakhattak, amíg Husztra nem költöztek. A faluban mindenki nagyon tisztelte. Az édesanyám meghalt, amikor 11 éves voltam, a testvéreim már családot alapítottak akkor, ketten maradtunk édesapámmal. Több mint öt éven át egy fedél alatt laktak velünk. Közös konyhát használtunk, és teljesen úgy viselkedtek velem szemben, mintha a lányok lennék. Mindenre ők tanítottak meg, kezdve attól, hogyan kell viselkedni, a főzésen át a tudományokig. Szükségem is volt rá, mert miután ideköltöztek, az édesapám megbetegedett, gondoskodnom kellett róla, így nem járhattam iskolába. Az ötvenes évek közepén rákényszerültek arra, hogy elmenjenek, mert kicsi volt a gyülekezet, nem tudtak megélni Gálócban. Ekkor ajánlották fel a tiszteletesnek a lehetőséget, hogy Husztra költözzön. Nem tehetett mást, elfogadta. Nagy szívfájdalommal ment el, hisz Gálócban nőtt fel [...] Énekkart, színjátszó kört vezetett, ifjúsági kultúrházat alakított ki az istállójában. Husztra költözésekor én mentem a bútorral a teherautón, mert a felesége beteges volt. Akkor történt, hogy egy fiúcska segített pakolni a teherautót és elvitt egy könyvet. Később erre a könyvre épült a koholt vád. Engem is mennyit faggattak, Istenem! Ha visszagondolok, nem is értem, fiatal lányként hogy volt annyi erőm [...] Beidéztek Ungvárra és három órán keresztül világitottak a szemembe, miközben állandóan azt kérdezték, hogyan nevelte a pap az ifjúságot a Szovjetunió ellen, mondta-e, hogy ez az élet, ami most van, az nem jó, nem helyes. De én nem tudtam róla rosszat mondani, hisz ő távol tartotta magát a politikától, kicsit mindig félt is tőle. Mégis ennek lett az áldozata. A fiatalokat Isten létezésére tanította, a rendszer ellen soha nem lázított. Az oroszokkal semmi baja nem volt, hisz örökbe fogadott egy kislányt, akinek az édesanyja orosz volt. Gálócban mindenki tudja, hogy ártatlan volt, csak egy koncepció per áldozata lett...” Részlet Vargáné Tárczy Jolán visszaemlékezéséből. Badó: Mártír lelkész volt.

122 Gecse Endre életrajza orosz nyelven. Arhiv USZBU ZO F. 2558. op. 1. delo Nr. 3429. k. 2. 79–84.

123 Tóth Mária: Tanítványa voltam. In: *Jó pásztor volt*, 34.

124 Csirpák Emilné Gecse Anna: A szolgálat vége. Gecse Endre kárpátaljai lelkész halálának körülményei. In: *Jó pásztor volt*, 17.

125 Arhiv USZBU ZO F. 2558. op. 1. delo Nr. 3429. k. 2. 55–57.

126 Uo. k. 2. 59–70.

résztevőit, ami arra sarkallta Pasztellákat, hogy a magyarországi események második évfordulójára szovjetellenes szórólapokat készítsen, ami meg is történt az 1958. október 23-ára virradó éjszakán...”¹²⁷ – olvassuk az KGB egyik jelentésében.

1958. december 2-án a letartóztatását követően Ungvárra, a KGB börtönébe szállították. Az ügyészségen többek között az alábbi, a házkutatás során lefoglalt irodalom szolgált bűnössége bizonyítékául:

1. Kosáry Domokos: Magyarország Történelme, Budapest, 1943. 412 oldalas könyv.
2. A Budapesten, 1925-ben kiadott, a Magyar Nép Története című 5–6. osztályos tankönyv.
3. Mezey evangélikus német nyelvű imakönyv.
4. A Budapesten 1943-ban kiadott, 188 oldalas, magyar nyelvű Levente ifjúsági kézikönyv.
5. Az 1944 júliusában kiadott, Református Világszemle című magazin 3. száma.
6. Az 1942. október 10-én, Budapesten íródott, magyar református egyház körlevele.
7. Az 1944. július 1-én kiadott Magyar Nők Lapja 16. száma.
8. Új Honfoglalás című, 1939-ben Budapesten kiadott, 32 oldalas brosúra.
9. A Pesti Hírlap című újság 1939. április 23-i száma.
10. A Felvidéki Magyar Hírlap 1939. április 15-i száma.
11. Az Új Magyarország 1940. szeptember 17-i száma.
12. A Prágai Magyar Hírlap.
13. Írógéppel készült versgyűjtemény 7 költeménnyel, különböző szerzőktől, magyar nyelven.¹²⁸

1958. december 17-én az Ungvári Állami Egyetem Idegen Nyelv Tanszékének docensét, a filológiai tudományok kandidátusát, valamint a Dialektikus és Történelmi Materializmus Tanszékének oktatóját jelölték ki a feladatra, hogy szakértőként vizsgálatot végezzenek az otthonában lefoglalt könyvekről. A szakértői vizsgálat eredménye a KGB iratok szerint az alábbi lett:

„... Az általunk megvizsgált és elemzett irodalom, amelyet a vádlottól, Gecse Endrétől foglaltak le, tipikus szellemi táplálék a fasiszta magyar burzsoázia számára [...] rosszindulatú megjegyzéseket tartalmaz a magyar kommunistákról [...] szinte hemzsegnek a szovjet társadalmi rend elleni rágalomtól és számos felszólítás található benne a kommunizmus megsemmisítésére [...] ezek a káros eszmék semmit sem veszítettek aktualitásukból a magyar fasiszta ifjak számára napjainkban sem. Erről tanúskodnak a Magyarországon 1956 októberében történt ellenforradalom maradványai, akik a nemzetközi imperialista erővel közösen felemelték véres kezüket a magyar munkásosztályra és az elkobzott irodalomban található eszmékhez hasonló jelmondatokkal

127 Arhiv USZBU ZO F. 2558. op. 1. delo Nr. 3429. k. 3. 270–271.

128 Uo. k. 3. 188–191.

nemcsak megpróbálták tönkretenni Magyarország nemzeti demokratikus rendszerét, hanem Kárpátalja elfoglalását is követelték...”¹²⁹

Golovánov őrnagy, vezető nyomozó a tiszteletes hosszú órákig tartó, többszöri kihallgatását követően az alábbi határozatot hozta:

„... Miután átvizsgáltam a 3429. számú ügy nyomozati anyagát és figyelembe vettem azt a tényt, hogy nagy a valószínűsége annak, hogy Gecse Endre, református lelkészi hivatása során a magyar nemzetiségű ifjúság körében a szovjetellenes nacionalista szellemiséget terjesztette, a velük folytatott beszélgetések során dicsőítette az 1956-os magyarországi ellenforradalmi lázadás résztvevőit, igazságosnak ítélte a magyar nép fellépését Magyarország állítólagos szabadságáért és függetlenségéért, valamint szovjetellenes és kommunistaellenes irodalmat terjesztett [...] Gecse Endrét büntetőjogi felelősségre vonom vádlottként a BTK 54–10 cikkelye értelmében...”¹³⁰

A letartóztatott lelkész 1959. január 4-én halt bele a vallatás során alkalmazott kínzásokba. Pcsolinszkij börtönőr

„... 1959. január 4-én 19:30 órakor a nyíláson át megtekintette a cellát és arra lett figyelmes, hogy a fogva tartott Gecse Endre az ágyon ült, kezeit a fejére helyezte, majd tett néhány lépést a cellában, visszatért az asztalhoz, majd elkezdett lassan leülni, de hanyatt esett, arccal felfelé és széttárta a kezeit. Erről a börtönőr értesítette az ügyeletes Hoklovot, majd értesítették az orvost, Cserneckaját, akinek az érkezéséig Gecse testét felhelyezték az ágyra arccal felfelé...”¹³¹

Ez szerepelt a halálesetről szóló belső jelentésben. Hivatalos haláljelentésében ez áll: „1959. január 4-én Gecse Endre váratlanul elhunyt a kárpátaljai KGB hivatal fegyházában, kardioszklerózis és hipertónia által okozott szívrohamban.”¹³² Rokonai, barátai azonban jól tudják: „agyonverték, ugyanis nem volt hajlandó elismerni, hogy 1956–1958 között, Gálocsban magyar nacionalista szellemben szovjetellenes propagandát fejtett ki, és fegyveres felkelésre szólította a fiatalokat”.¹³³

1959. január 7-én egy katonai autó hozta meg halálhírét a feleségének. Azért jöttek, hogy elvigyék őt a temetésre. „... közel nem szabad volt hozzá menni, csak néhány méterről láthatták. A kezét eltakarták a palástjával, csak az arca látszott, az egyik halántéka kék volt. Lelkészt nem engedtek hozzá hívni [...] Őt, aki számtalan ember felett mondott beszédet és imát, ima nélkül hantolták el...”¹³⁴ – emlékezett vissza özvegye.

129 Arhiv USZBU ZO F. 2558. op. 1. delo Nr. 3429. k. 2. 246–251.

130 Uo. k. 2. 94.

131 Uo. k. 2. 261–268.

132 Uo. k. 2. 270–271.

133 Gortyay Erzsébet: „Övék az érdem...” In: *Jó pásztor volt*, 7–10.; Interjú Molnár Lászlóval, a gálóczi politizáló csoport egykori elítéljtjével. Gálocs, 2016. augusztus 17. [Az interjút a szerző készítette.]

134 Özv. Gecse Endréné: *Életrajzunk*. In: *Jó pásztor volt*, 17.

A megtorlásoknak lett tehát áldozata a gálócsi tiszteletes. Mivel a röplapterjesztő politizáló csoportok tagjai nagyon fiatalok voltak, a nyomozó hatóságnak szüksége volt egy felnőttre, akit meg lehetett tenni az egész kárpátaljai szervezkedés vezetőjének.¹³⁵ „... A vallatások alatt a nyomozók mindig azt akarták megtudni, hogy ki volt az a felnőtt ember, aki bennünket, fiatalokat irányított...” – emlékezett vissza a gálócsi csoport vezetője, Pasztellák István.¹³⁶ Halálával a KGB-nek nem sikerült rábizonyítani, hogy kapcsolatban állt a röplapterjesztő fiatalokkal.

Az elmúlt években a „gálócsi politizáló csoport” tagjaival készült interjúk alátámasztják Gecse Endre igazát: nem politizált, nem vett részt a csoport tevékenységében, teljes odaadással végezte papi hivatását.¹³⁷ Pasztellák István kérte, hogy szembesítsék a lelkéssel és annak jelenlétében hallgassák ki, hogy kiderüljön, a tiszteletesnek semmi köze nem volt az ő tevékenységükhöz. A szembesítésre azonban nem került sor.¹³⁸

A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség gálócsi alapszervezete 1992. október 25-én a református templom belső falán emléktáblát avatott Gecse Endre lelkésznek.¹³⁹ Ungváron, a Kapos utcai temetőben lévő sírját exhumálták és 1992. október 24-én földi maradványait a gálócsi temetőben helyezték örök nyugalomra. Bár Huszton alig néhány hónapot töltött, az ottani gyülekezet sem feledte el Gecse Endrét, 1996 óta márványtábla örökíti meg emlékét a templom falán. 1993. március 13-án Göncz Árpád magyar köztársasági elnök posztumusz 1956-os Emlékéremmel tüntette ki.¹⁴⁰

A kárpátaljai egyházak az 1956-os forradalomról

A fennmaradt iratokból jól látszik, hogy a helyi papság, hívő közösség is várt változást, enyhülést az 1956-os eseményektől. Erről tanúskodik például az is, hogy Nagybergány római katolikus hívei gyűlést tartottak, és felbátorodva az eseményeken, háromszáz római katolikus hívő nevében kérelmet intéztek Kijevbe, a minisztériumba, a volt iskolai kápolna visszaállítására érdekében.¹⁴¹ Az újlaki lelkész aláírásgyűjtést szervezett, hogy Újlakon templom nyílhasson. Természetesen a KGB képviselője beszámolójában a beregszászi járási pártértekezleten ezt kemény hangnemben tette szóvá és követelte a helyzet orvoslását.¹⁴²

„... Nagydobronyban a református templom udvarán állt egy, az 1914–1918. évi háború idején elesett katonák emlékére állított szobor, amit néhány éve elvittek, de nem semmisítették meg, valamennyi katonai fegyverzetet (puskát, oldalfegyvert,

135 Interjú Molnár Lászlóval.

136 Pasztellák István: Emlékeim Gecse Endre református tiszteletesről. In: *Jó pásztor volt*, 36–39.

137 Interjú Molnár Lászlóval; Interjú Perduk Tiborral.

138 Interjú Perduk Tiborral.

139 *Kárpáti Igaz Szó* 1992. október 30.

140 Badó: Mártír lelkész volt.

141 A Beregszászi Római Katolikus Egyház Könyvtára. Jegyzőkönyv. Nagybergány, 1956. december 20.

142 KTÁL F. 454. op. 74. ed. hr. 33.

rohamsisakot) rajta hagytak és a temetőben helyezték el úgy, hogy kelet felé nézzen, azaz, hogy továbbra is a keleti határokat védje és nem a nyugatiakat [...] Szerednyén a burzsoá magyar nacionalista katolikusok Hajnal báró földbirtokos és más földesurak emlékművét felállították a templomkertben, amit azóta is őriznek... – sérelmezte Raszputyko, 1957. április 5-i jelentésében.¹⁴³

Voltak egyházi vezetők, akik kórust szerveztek, vagy a szokásos esti istentisztelet után a hívek a templomban maradtak, és verseket, énekeket hallgattak. Györke István lelkész Beregújfaluban konfirmációra készítette a gyerekeket, a kolhoz munkásait dohánypálya-válogatás közben egyházi dalok éneklésére kérte, és ezért engedélyének megvonásával fenyegették meg. A hatóságok szerint ezek az alkalmak „... a fanatikus vallási és burzsoá nacionalista érzelmeket erősítik a hívekben és elvonja őket a hasznos társadalmi és kulturális munkától...”¹⁴⁴

A helyi papság azonban az 1956-os forradalom ideje alatt nem vett részt szimpatizáns szervezkedésben. Közülük többen még mindig lágerekben voltak, vagy nemrég szabadultak ki onnan. Jól tudták, hogy a besúgórendszer teljesen behálózza az egyházat és az egész társadalmat, így az illetékes szervek mindenről gyorsan értesülhetnek. A református püspök pedig, utasításra, 1957. januári körlevelében a világban a béke és a nyugalom évéért imádkozott és kérte az egyházi vezetőket, lekipásztorokat, hogy a „... világ békéjének megőrzése érdekében dolgozzanak...”¹⁴⁵

Raszputyko Vilyhovijnak és Vaszily Povhnak, az UKP Kárpátaljai Megyei Bizottsága titkárának 1957. április 5-én tett jelentéséből ismerjük, a római katolikus és református egyházakra vonatkozó számadatokat az 1957. április 1-i állapot szerint.¹⁴⁶

A kultusz megnevezése	Gyülekezet				A kultusz szolgáltója ¹⁴⁷			
	1957. IV. 1.	1956. IV. 1.	1947. IV. 1.	1944. IV. 1.	1957. IV. 1.	1956. IV. 1.	1947. IV. 1.	1944. IV. 1.
Római katolikus	60	59	62	72	32	21	35	48
Református	90	79	90	99	66	57	76	84
Összesen	150	138	152	169 ¹⁴⁸	98	78	111	132

143 ЦДАБОВ F. 4648. op. 4. od. zb. 214. 27–36.

144 Uo. 34–36.

145 Körlevelek. Ungvár, 1957. január 29. KREKL F. I. 10. C.

146 ЦДАБОВ F. 4648. op. 4. od. zb. 214. 28.

147 Feltehetően lelkész, pap. Az eredeti orosz nyelvű szövegben: 'служитель культа'.

148 A forrásban ez a szám szerepel, azonban a két szám összege 171.

	Imaházak ¹⁴⁹				A hívők hozzávetőleges száma ¹⁵⁰			
	1957. IV. 1.	1956. IV. 1.	1947. IV. 1.	1944. IV. 1.	1957. IV. 1.	1956. IV. 1.	1947. IV. 1.	1944. IV. 1.
Római katolikus	60	59	62	68	20	18	20	22
Református	89	79	82	97	60	55	62	65
	149	178 ¹⁵¹	151 ¹⁵²	165	80	73	82	87

Jól látható, hogy görögkatolikusok már nem szerepelnek a jelentésben. Kárpátalján a görögkatolikus egyház felszámolása 1952 nyarán fejeződött be. A szovjet hatóságok 1947-től kezdve azon voltak, hogy az egyház híveit rákényszerítsék a pravoszláv hitre.¹⁵³ Ez részben sikerült is nekik, azonban a hívek jelentős hányada inkább a római katolikus vallást vette fel, más részük pedig titokban gyakorolta hitét 1949–1989 között, illegálitásban működve, katakombaegyházként.¹⁵⁴

1956. május 24-én Murányi Miklós, a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye apostoli vikáriusa amnesztiával szabadult a Gulagról.¹⁵⁵ 1956 szeptemberében ugyancsak amnesztiával szabadult Chira Sándor püspök is, akit 1949 februárjában 25 évre ítéltek el.¹⁵⁶

Chira az 1956-os eseményekről a Szabad Európából értesült. A forradalom történései megerősítették abban, hogy küzdenie kell a görögkatolikus egyházért. Sürgős feladatnak tartotta, hogy felszentalje az 1949-ben megszüntetett Hittudományi Főiskola majdnem végzett teológusait. Ungváron, 1956. november 7-én Miskolci Tódor áldozópap lakásán az egykori nyolc kispapból négyen vállalták a pappá szentelést.¹⁵⁷

A magyar forradalom eseményeinek hatására több pap – Szlivka Iván, Iváncsó Iván, Bácskay Antal – visszavonták az ortodoxiához való csatlakozásukat, és visszatértek a görögkatolikus egyházba. A KGB ezért Murányi Miklóst, Bendász Istvánt és Chira Sándort okolta.¹⁵⁸

149 Ez eredeti orosz nyelvű forrásban: 'молитвенных домов' [imaház] szerepel, azonban valószínűleg templomokról van szó.

150 Bár a forrásban nincs rá utalás, azonban valószínűleg ezer főben van megadva a lélekszám.

151 A forrásban ez a szám szerepel, azonban a két szám összege 138.

152 A forrásban ez a szám szerepel, azonban a két szám összege 144.

153 Bendász István: *Öt év szögesdrót mögött. Egy kárpátaljai görög katolikus pap naplója a Gulágon*. Ungvár. 2012. [3., bőv. kiad.] 4.

154 Bendász Dániel: A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye a szovjet megszállás után és ma. In: *A kommunizmus áldozatai, rehabilitációs alternatívák Kelet-Közép Európában*, 202.

155 Marosi István: *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 1945. évi sematizmusa*. Beregszász, 2020. (Bendász Hagyatéksorozat 3) 22.

156 KTÁL F. 2558. op. 1. ed. hr. 5392. 1–154. Chira Sándor püspökké szentelésének ideje máig nem tisztázott. Vannak, akik szerint már 1944. szeptember 14-én az ungvári katedrálisban Dudás Miklós püspök, a munkácsi egyházmegye adminisztrátora, Madarász István kassai római katolikus püspök segédletével, dr. Romzsa Tódorral egy időben ordinálta püspökké. Ebben az esetben a püspökké szentelés nem lett volna titkos. Mások állítása szerint 1944-ben Romzsa titokban a Szentszék felhatalmazásával szentelte püspökké. Egyes források szerint titkos püspökké szentelése 1945. december 30-án történt, mások 1947-re, azaz a Romzsa püspök meggyilkolása utáni időszakra teszik azt.

157 Bendász: A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye a szovjet megszállás után és ma, 204–2011.; Riskó Marianna: *Chira Sándor (1897–1983) munkácsi püspök élete és vértanúsága*. Bp., 2017. 168.

158 Bendász: A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye a szovjet megszállás után és ma, 21.

„... Az unitus papok kérték, hogy engedélyezzék működésüket unitus gyülekezetként, valamint voltak unitus papok, akik kiléptek az ortodox egyházból. Őket több római katolikus pap is segítette, támogatta, mint például Pásztor, Bujaló vagy Hudra [...] Nem szabad engedni, hogy a római katolikus egyházi vezetők, papok segítséget nyújtsanak az unitus egyháznak, papjainak és azok híveinek...”¹⁵⁹ – olvashatjuk Raszputyko 1957. április 5-én Vilyhovijnak tett jelentésében.

1956. november 19-én Karpov, az SZSZKSZ Minisztertanácsa mellett működő Orosz Pravoszláv Egyházi Tanács elnöke levelet írt Ungvárra Sersztyuknak, hogy haladéktalanul tájékoztassa a Tanácsot arról, hogy mi történt az unitus papság körében, illetve a papság hozzáállásáról és tevékenységéről a magyarországi események kapcsán. A tájékoztatóban fel kellett tüntetnie az unitus papság létszámát a megyében a november 20-i adatok szerint, illetve hogy közülük hány olyan van, aki börtönbüntetésből tért haza. Emellett konkrét tényleket, jellemzést kért az unitus papság politikai hangulatáról és egyházi tevékenységéről, a hívek reakcióiról. Az is érdekelte, hogy a helyi szovjet szervek milyen intézkedéseket hoztak az unitus papság tevékenységével kapcsolatban. Felszólította őket, hogy több figyelmet kell fordítaniuk az unitusokra és rendszeresen tájékoztatni kell a Tanácsot.¹⁶⁰

A levélre válaszul¹⁶¹ Sersztyuk azt jelentette, hogy az unitus papság tevékenysége a magyar események idején nem változott. Az unitus egyház kilencven képviselője, akiket korábban „... szovjetellenes tevékenységért, a német–magyar fasiszta betolakodókkal való aktív közreműködésért, agitációért Kárpát-Ukrajna az USZSZK-val, mint a Szovjetunió szerves részével történő újraegyesülése ellen...” vádjával esetenként 25 évre is elítéltek, vagy amnesztiával, vagy betegség miatt hazatért. Az 1956. december 1-i adatok szerint 119 unitus pap volt Kárpátalján, közülük 29-en nem voltak bebörtönözve. A börtönből visszatértek 40%-a rendelkezett munkahellyel. A többiek betegség miatt nem találtak vagy nem vállaltak munkát. A hívek több településen, de főként a Rahói és a Nagyszőlősi járásban pénzt gyűjtöttek a börtönből visszatért papok számára. Előfordult, hogy titokban temettek, liturgiát vezettek egy-egy római katolikus mise után, de illegális szertartások is zajlottak a hatóságok szigorú fellépése ellenére.

„... Az unitus papság politikai hangulata, állásfoglalása sehogyan sem nyilvánult meg a magyarországi események idején. Várakozó pozícióba helyezkedtek, amikor látták, hogy a Szovjet Hadsereg egy része bevonul Magyarországra. Hallották a határ közelében a magyarországi fasisztákkal vívott rövid harc dübörgését, valamint hallgatták a külföldi rádióadásokat, de nem hittek a magyarországi ellenforradalom győzelmében. Csendben ültek. [...] Az unitus papok olyan pletykákat terjesztenek, hogy a szovjet kormány visszaállítja majd a görögkatolikus egyházat görögkatolikus egyházként vagy görög rítusú autonóm katolikus egyházként. Mivel nem akarják negatívan befolyásolni a szovjet kormány esetleges erre vonatkozó döntését, mely ügyben a kor-

159 ЦДАБОВ F. 4648. op. 4. od. zb. 214. 31.

160 KTÁL F. P-195. op. 12. od. zb. 44. 108.

161 Az USZSZK Minisztertanácsa mellett működő Orosz Pravoszláv Egyházi Tanács elnöke.

mánnyal állítólag a vatikáni diplomaták is tárgyalnak, az unitus papok sehol sem fejezték ki a véleményüket a Magyarországon zajló események kapcsán. Ez alól csak néhány eset kivétel, például: I. I. Szokol unitus pap 1956. október 26-án, Ungváron, a hídon összefutott I. M Kondratovics, egykori görögkatolikus lelkésszel, és azt kiáltotta neki magyarul, hogy Irenej atya, minél előbb lépsz ki a pravoszláv hitből, annál jobb lesz neked. Hallottam már, hogy jönnek Magyarország felől [...] Egy másik példa, hogy Fedorkó unitus pap visszamondta a pravoszláv egyházzal való egyesülést. [...] Gandra, Logojda és más papok pedig ezt mondák: »Biztosak vagyunk benne, hogy a magyar ellenforradalmároknak nem fog sikerülni semmi. Ha esetleg győznének és idejönnének, akkor elsősorban a pravoszláv papokat akasztanák fel.«¹⁶² – állt a jelentésben.

Egy másik jelentés arról ír, hogy a megfigyelők szerint az összes unitus pap mélyen hitt abban, hogy a breszti uniót¹⁶³ visszaállítják. Ezért Sersztyuk sürgette, hogy hivatalosan ki kell hirdetni, szóban is és az egyházi nyomtatott anyagokban is, hogy az uniót sohasem fogják visszaállítani. „... Ez majd kiöli az unitus papság reményét és az unió visszaállításáért tett erőfeszítéseiket, ennek hatására pedig sokan lemondanak majd az illegális munkáról...”¹⁶⁴A rendszer urai minden erejükkel az unitus egyház papsága újjászületésének a reménye ellen tevékenykedtek, mondván, hogy a püspök és az öreg papok halálával ez a probléma úgyszólván magától megoldódik. Minden tiltás ellenére sem a papképzés, sem a papszentelés nem szünetelt.¹⁶⁵

Murányit, Bendászt, Chirát állandóan megfigyelték, beidéztek kihallgatásra őket a Belügyi Népbiztosságra (Narodnij Komisszariat Vnutrennyih Gyel; NKVD), lakásukat rendszeresen átkutatták. Chirát 1957. január 17-én, a hatvanadik születésnapján szülőfalujában testvérei körében,¹⁶⁶ más források szerint a karácsonyi liturgia idején titokban végzett papi tevékenysége közben¹⁶⁷ újra letartóztatták és 1957. január 17-én a kazahsztáni Karagandába száműzték öt évre¹⁶⁸ Murányi vikáriussal együtt, ahonnan Murányi

162 KTÁL F. P-195. op. 12. od. zb. 44. 109–115.

163 1944 őszén a szovjethatalom megsemmisítő hadjáratot kezdett az Ukrán Görögkatolikus Egyház ellen is. 1945 áprilisában letartóztatták Joszip Szlipijit, az ukrán görögkatolikus egyház püspökét. 1945. április 8-án a *Вільна Україна* [Szabad Ukrajna] című lengbergi lapban megjelent egy politikai pamflet az ukrán görögkatolikus egyházzal. A Kereszttel vagy törrel? címet viselő írás az 1596. évi breszti uniótól kezdve számba vette az egyház történetét, és kifigurázta Andrij Septickij metropolitát, egyházvezetőt. 1946. március 8–10-én, a szovjet karhatalmi szervek által szervezett lengbergi egyházi nagygyűlésen jóváhagyták a breszti uniót semmisnek nyilvánító és az Ukrán Görögkatolikus Egyházat az Orosz Pravoszláv Egyházzal beolvasztó határozatot, azaz a görögkatolikus egyház „újraegyesülését” az Orosz Pravoszláv Egyházzal. A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye vezetőjét, Romzsa Tódor püspököt meggyilkolták, 1949. augusztus 28-án pedig az egyházmegyét is beolvasztották az Orosz Pravoszláv Egyházba. Oficinszkij Román: *Állam és egyház*. In: *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra*. Szerk. Fedinec Csilla – Vehes Mikola. Bp., 2010. 287–299.

164 KTÁL F. P-195. op. 12. od. zb. 44. 109–115.

165 Bendász: *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye a szovjet megszállás után és ma*, 203.

166 Riskó: *Chira Sándor*, 171–175.

167 Bendász: *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye a szovjet megszállás után és ma*, 204.

168 KTÁL F. P-1723. op. 2. od. zb. 239. 69.

1957. augusztus 23-án tért haza Ungvárra. Chira Sándor kijelölt kényszerlakhelyéről csak családlátogatásra jöhetett haza Kárpátaljára 1964 után, annak ellenére, hogy az öt évre szóló kitiltás 1962-ben lejárt. Ilyenkor Bendász István, illetve az Ungvár mellett élő Holovács József szervezte a titkos összejöveteleket, szenteléseket.

A szektákat az állam nem igazán üldözte, hiszen az egyház megsemmisítésének esz-közét látta benne.¹⁶⁹ Ebben az időszakban erősödtek meg például a Jehova Tanúi.¹⁷⁰ A párt-üléseken azonban gyakran felhívták a vezetők figyelmét a szekták negatív tevékenységé-re, és követelték a helyi vezetők azonnali fellépését és a helyzet javítását.

„... A szektásokkal jobban kell vigyázni, mint az átlag hívőkkel, mivel azok érveikkel könnyebben sarokba szorítják beszélgető partnereiket. Például a beregszászi járási Gáton arra panaszkodtak, hogy a háború ideje alatt a kommunistákkal harcoltak, most meg bebörtönzik őket. Ezért a szektásokkal való munkára a legkiválóbb elvtársakat kell felkérni [...] Az utóbbi időben a jehovisták másként dolgoznak [...] belépnek a hadseregbe, részt vesznek a szavazásokon, rugalmasabbak stb., hogy ezeken a helyeken a szovjetek ellen lépjenek fel, bomlasszanak, demoralizáljanak [...] A zsidók pedig nem a vallásuk miatt járnak az imaházakba, hanem leginkább az identitástudat miatt...”¹⁷¹

Rotman, az Ukrán Kommunista Párt Megyei Bizottságának lektora (agitátora), a következőképpen számolt be az a református egyház helyzetéről az 1959. szeptember 26-i pártértekezleten:

„... 90 református gyülekezet van, ezeket nem szabad alulértékelní [...] a református egyház erősebb a katolikusnál, azt mondják, ők a nép temploma [...] a református egyház vezetője, Gencsy Béla püspök elég rugalmas, részt vesz a nemzetközi világkéért mozgalomban, leveleket küld az ENSZ-nek a magyar 1956-os eseményekkel kapcsolatban, az Amerika Hangja rádió bomlasztó tevékenységével kapcsolatban, az atomfegyverek betiltása érdekében stb. [...] a református lelkészek azt hirdetik, hogy az egyház együtt tud létezni a szovjet rendszerrel és hogy támogatják az államkölcönöket, valamint azt, hogy az emberek lépjenek be a kolhozba [...] A dobronyi pap kérte Istentől, hogy adjon erőt, megfontoltságot és ész a dobronyi kolhozelnöknek, hogy jól tudja vezetni a kolhozot [...] A reformátusoknak sokkal kevesebb egyházi ünnepe van, mint a katolikusoknak és pravoszlávoknak, nem annyira fanatikusak az egyházi szertartások végrehajtásában, inkább megszokásból járnak templomba és inkább csak a közvélemény kedvéért. A tudományos ateista propaganda folytatása közben figyelni kell arra, hogy a papoknak komoly befolyása van az emberek tudatára és cselekedeteire. Ez a befolyás gyakran nagyobb, mint a helyi párt- vagy Komszomol-szervezeteké. Nincs garantálva, hogy a papok lojálisak lesznek a szovjethatalomhoz.

169 Gulácsy: *Mélységből a magasba*, 58.; *Koncepciók perek magyar elítéltejei*, 93.

170 Gulácsy: *A kárpátaljai református egyház múltja és jelene*, 45.

171 KTÁL F. 1. op. 1. delo Nr. 3485. 146–147.

Ha a nemzetközi helyzet úgy kívánja, akkor a papok ellenünk hangolhatják a munkásokat. Egyes egyházi személyek nyilvánvalóan szovjetellenes beállítottságúak. A református egyházi szokások össze vannak fonódva a magyar nacionalizmussal, ami erősen megmutatkozott az 1956-os ellenforradalom idején. Előfordult, hogy a hívők egy része kifejezte nemtetszését aziránt, hogy Gencsy levelet írt az ENSZ-hez, és előfordult, hogy bojkottálni akartak Gencsy ellen [...] Sokszor nem megfelelően zajlik a vallásellenes propaganda és tanítás sem. Például a reformátusoknak Vatikán-ellenes propagandát hirdetnek, miközben azok egyébként is Vatikán-ellenesek [...] A papok maguk köré gyűjtik a fiatalságot, szakköröket szerveznek, miközben a kolhoz, a párt szervezetei nem értékelik eléggé a nevelő-felvilágosító munkát, nem foglalkoznak azzal, hogy a klubba a lakosság anyanyelvén fontos, érdekes előadásokat szervezzenek [...] A pozitív gazdasági változásokat az emberek nem a kolhozoknak, hanem a hitnek tulajdonítják [...] Problémás az egyházellenes kampányban a kommunisták és családjuk magatartása is, sokan azért járnak templomba, mert úgy gondolják, hogy a kommunista vezetők csak azért nem járnak templomba, mert tiltja a párt [...] Nem szabad megengedni, hogy a kommunisták a magánéletben kapcsolatban legyenek a pappal és a húszas tanács tagjaival. Ne ünnepeljenek velük, mint ahogy erre példa volt a nagyszőlősi járási Tiszakeresztúr nevű faluban...¹⁷²

Az 1956-os forradalom leverését követően a helyi KGB főként az ideológiai munka hiányosságait okolta a helyi szimpátiamegnyilvánulásokért. 1957. december 18-án Szergej Jevdokimov KGB-megbízott a XII. beregszászi járási pártkonferencián elhangzott beszámolójából is ez tűnik ki:

„... területünk és járásunk ifjú tagjai a szocialista ország családjának, ezért minden régi, ami ránk maradt a Horthy-rendszerből, olyan hatással van a lakosságra, mint sehol máshol. Azonban hangsúlyozni kell, hogy a járási pártszervezet nem megfelelően foglalkozik a régi burzsoá ideológia leleplezésével. A papi ideológia győzelmeket arat. A papok olyannyira féktelenek, hogy még a fiatalokat is bevonják olyan egyházi szertartásokba, mint a gyónás és az áldozás. Javítani kell az ideológiai munkán, főleg a Beregszászi járásban, mivel ez egy nemzetiségi járás. Nekünk ellenállást kell tanúsítanunk a burzsoá nacionalizmussal szemben, amely különösen megmutatkozott az 1956-os magyar események idején. Az ellenséges megnyilvánulások legkisebb tényére is reagálnunk kell és azonnal ellenállást tanúsítani...¹⁷³

A kommunista vezetés a különböző járási pártüléseken szinte minden alkalommal szóvá tette, hogy nem folyik elég keményen a vallásellenes politika és propaganda:

„... Mindenki jól tudja, hogy az egyház az nem más, mint a nép átverése. Minden kommunista alapvető feladata a széles egyházellenes munka a lakosság körében. Sok

172 KTÁL F. 1. op. 1. delo Nr. 3485. 148–149.

173 Uo. F. 15. op. 5. od. zb. 28. 223.

kommunista dolgozik is ezen, de néhányan megfélemedeznek a saját családjaikról. Például az Sárosorosi lakosú Molnár elvtárs, a Sztálini Barátság Kolhoz elnöke, erős kritikával szólal meg az egyházzal az üléseken, viszont jómaga és családja rendszeresen jár templomba. A kommunisták a komszomolisták előtt kritizálják az egyházat, de a családtagjaik templombajárók. Ezek után nem csoda, hogy a komszomolisták is járnak templomba és elgondolkodnak azon, hogy a vezetők miért mondanak egyet és csinálnak mást. Milyen kommunista az, aki nem tudja megmagyarázni a feleségének, hogy a vallás nem hoz hasznot az embereknek. A politikai nevelés a családban a kommunista feladata és nem helyes, hogy a Beregszászi járásban nagyon sok pártszervezet nem szentel ennek a kérdésnek megfelelő figyelmet. Követelni kell a kommunistáktól, hogy foglalkozzanak a családjuk nevelésével...¹⁷⁴ – hangzott a kemény utasítás.

Az egyházak a nyolcvanas években

A kárpátaljai magyarok nem sokáig örülhettek a tudomásukra jutó forradalom hírének, mert a hatalom fokozott éberséggel csapott le a legkisebb veszélyesnek tűnő helyzetre is.

A szovjet vezetés azt remélte, hogy a papok kiöregednek, meghalnak, utánpótlás nem lesz, a templomok elnéptelenednek, az egyház megszűnik és győz az ateista világnézet. A hatalom minden lehetséges módszerrel megpróbálta kiölni a vallásosság érzését a társadalomból, kiirtani a hitet a lakosság tudatából. A vallási közösségek létezése és tevékenysége nem volt összeegyeztethető a szovjet nép morális és politikai egységének a koncepciójával.

A vallás elleni küzdelem a nyolcvanas évek közepéig szinte semmit sem változott. 1986-ban, taskenti látogatásakor Gorbacsov is a vallás elnyomására szólított fel. Ám a birodalom lassan bomlásnak indult, és a hatalom elkezdte az egyházakkal való együttműködést. 1988-ban a Vallásügyi Tanács, ami 1965-ben jött létre a Pravoszláv Egyház Ügyeinek Tanácsa és Vallási Kultuszok Ügyeinek Tanácsa összeolvadásával, eltörölte azt a törvényt, mely szerint az imaházak és templomok az állam tulajdonát képezik. 1989-ben Gorbacsov a Vatikánba látogatott, ahol II. János Pál pápának bejelentette, hogy a Szovjetunióban törvényt alkotnak a lelkiismereti szabadságról, így a vallásszabadságról is. A törvény 1990. október 1-én jelent meg. Ennek 5. cikkelye szerint megszűnt az állam részéről az ateizmus propagálása. Az egyházak ezután már a nemzetközi egyházi szervezetekkel is működtethettek kapcsolatokat az állam beleszólása nélkül.¹⁷⁵ 1990. október 25-én engedélyezték a hitoktatást is, igaz, még csak fakultatív tantárgyként.¹⁷⁶

174 KTÁL F. 15. op. 5. ed. hr. 13.

175 [Http://www.r-komitet.ru/vera/26.htm](http://www.r-komitet.ru/vera/26.htm), <https://bogoslav.ru/article/373504>. (Legutóbbi megtekintés: 2017. június 6.)

176 [Https://base.garant.ru/3961281/](https://base.garant.ru/3961281/). (Legutóbbi megtekintés: 2017. június 6.)

CONTENTS

STUDIES

Richárd Tóth The Image of Romanness in the Carolingian Era: A Study on Baptismal Rites	493
Zsófia Bocsi The Villages of Vértes in the Csókakő Manor in the Middle Ages. Veleg and Sárkány	505
Miklós Fóti Zülfikar Bey, to the History of the Third Generation of a Frontier Clan Governing Ottoman Hungary	525
Béla Angyal The Hungarian Armistice Agreement of January 1945 and the Czechoslovak Government Emigree	543
Nándor Pócs Dangerous Liaisons in the Bloody Zone. Ukrainian National Radicalism – in Hungarian Perspective (1918–1945)	567
Natália Váradi The Situation of Historic Churches in Transcarpathia during the Hungarian Revolution of 1956	603

E számunk szerzői

Angyal Béla, néprajzkutató, történész, külső munkatárs, Fórum Kisebbségkutató Intézet • Bocsi Zsófia, régész, történész, Mecenatura Bt. [Debrecen] • Fóti Miklós tudományos segédmunkatárs, HUN-REN BTK TTI, Turkológia Osztály • Pócs Nándor, tudományos kutató, Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára • Tóth Richárd, PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Filozófiatudományi Doktori Iskola • Váradi Natália, docens, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék

(HUN-REN BTK TTI = HUN-REN [Magyar Kutatási Hálózat] Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erzsebet@abtk.hu, terjesztes@abtk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely
hírlapkézbesítő postahivatalnál.

**HUN
REN**

**BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET**

Ára: 1200 Ft

Előfizetőknek: 1000 Ft

